

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi

Volume: 40, Winter-2018, p. (125-156)

ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.429909

Research Article

Received: June 02, 2018 Accepted: August 09, 2018

This article was checked by iThenticate.

GÖK-TÜRK DEVLETİ DİPLOMASİSİ (552-630)

DIPLOMACY OF THE GOK-TURK STATE (552-630)

ДИПЛОМАТИЯ ГОКТЮРКСКОГО ГОСУДАРСТВА (552-630гг.)

Çiğdem ŞAHİN*

ÖZ

Gök-Türk Devleti (Türk Devleti) hakkındaki tarihsel çalışmalar yoğunlaştıkça, bu model devleti farklı yönlerden inceleyen çalışmaların yapılması da mümkün hale gelmektedir. Bu devletin siyasal yapısı ve diğer siyasal varlıklarla ilişkileri her ne kadar çeşitli tarih araştırmalarında ele alınıyor olsa da, bu çalışmalar ışığında özellikle diplomatik yapısı ve işleyişi hakkında detaylı analizlerin yapılması ihtiyacı da bulunmaktadır. Bu makalede, Gök-Türk Devleti'nin ilk dönemini ve ikiye ayrılma sürecini (Doğu Gök-Türk Devleti ve Batı Gök-Türk Devleti) kapsayan 552-630 yılları arasındaki genel dış ilişkiler bürokrasisinin, diplomasi yapısının ve elçilik örnekleri üzerinden geçici elçilik işleyişinin önemli özelliklerinin, mevcut çalışmalar ışığında değerlendirilmesi ve ortaya konması amaçlanmaktadır. Öncelikle Gök-Türk devleti hakkında kısa bilgi verilmekte, dış ilişkiler ve diplomasi bürokrasisi hakkında tespitler ortaya konmakta, ardından tespit edilmiş dış ilişkileri genel olarak değerlendirilmektedir. Asıl olarak ise Çin devletleri ve Bizans başta olmak üzere, diplomatik ilişki kurduğu devletlerle geçici elçilik anlatımları üzerinden Gök-Türk Devleti tarafından nasıl bir diplomasi yürütüldüğü, elçilerin hangi diplomatik işlevleri yerine getirdiği, Gök-Türklerin diplomatik usulleri ve teknikleri ne kadar takip ettiği ve nasıl uyguladığı (elçi seçimi, elçi dokunulmazlığı, önde gelme-protokol uygulamaları, diplomatik dil) ortaya konmaktadır. Tüm bu değerlendirmeler ve mevcut bilgiler ışığında, Gök-Türklerin dış ilişkiler ve diplomasi kapsamında henüz detayları kesinleşmemiş olmakla birlikte, bir ölçüde bürokratik bir işleyiş düzeni oluşturdukları, ilişkide buldukları devletlerin uygulamalarına karşılık bir diplomatik yapı sürdürdüklerini ve geçici elçilik usullerini karşılıklılık esasında uyguladıkları sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gök-Türk Devleti, Bizans, Çin devletleri, dış ilişkiler, diplomasi, geçici elçi.

* ORCID: 0000-0002-1132- 5455 Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, NİĞDE. cahin@ohu.edu.tr

ABSTRACT

As the historical studies about the Gok-Turk State (Turk State) become more intense, it is also possible to carry out studies that examine this state model from different directions. Although the political structure of this state and its the relations with the other political entities are examined in various historical researches, there is a need for detailed analysis especially about its diplomatic structure and functioning. This study aims to examine the general foreign relations bureaucracy, diplomatic structure and ad hoc envoys of the Gok-Turk State in the first and separation periods (Eastern Gok-Turk State and Western Gok-Turk State) between 552 and 630. After a brief information about the Gok-Turk state and specifying its external relations and diplomatic bureaucracy, the State's external relations are evaluated in general. Mainly, how diplomacy was carried out by the Gok-Turk State, how diplomatic functions were carried out by ad hoc envoys and to what extent the Gok-Turks pursued diplomatic methods and techniques (such as envoy selection, immunities of envoy, diplomatic protocol, diplomatic language) are revealed through the ad hoc envoy instances with other states, especially the Chinese states and Byzantium. It is concluded that the Gok-Turks have a certain degree of diplomatic bureaucratic functioning with no definite details within the scope of foreign relations and diplomacy, that they have maintained a diplomatic structure in response to the practices of their respective states and applied ad hoc envoy mission procedures on the basis of reciprocity.

Keywords:Gok-Turk State, Byzantium, Chinese states, foreign affairs, diplomacy, ad hoc envoy.

АННОТАЦИЯ

Поскольку исторические исследования о Гоктюркском (Тюркское государство) государстве становятся более интенсивными, исследования этой модели государства со всех сторон становится вполне возможным. Хотя политическая структура этого государства и его связь с другими политическими структурами изучается в различных исторических исследованиях, существует необходимость детального анализа дипломатической структуры и функционирования. Цель данного исследования, с помощью доступных материалов, изучить структуру бюрократии и дипломатии общих внешних связей Гоктюркского государства в период между 552-630 гг. а также, рассмотреть важные особенности временного посольства. В начале дается краткая информация о государстве Гоктюрк, выдвигаются выводы о внешних связях и дипломатической бюрократии, а затем в целом оцениваются определяемые внешние отношения. Через временное выражение посольства с государствами, которые они установили дипломатические отношения, особенно с Китаем и Византией, выявлены осуществления дипломатии в государстве Гоктюрк, а также выявлены какие дипломатические функции выполнялись послами, и насколько Гоктюрки следовали дипломатическим методам и приёмам (выбор посла, неприкосновенность посла, практика ведущих протоколов, дипломатический язык). Все эти оценки и существующие информации показывают, что Гоктюрки имели определенную степень бюрократического функционирования, хотя детали не были доработаны в рамках международных отношений и дипломатии, также они сохранили дипломатическую структуру против практики государств, с которыми они имели отношения, и они применяли временные процедуры посольства на основе взаимности.

Ключевые Слова: Гоктюркское Государство, Византия, Китайские государства, внешние отношения, дипломатия, временное посольство.

1. Giriş

Diplomasinin ne olduğu, nasıl tanımlanması gerektiği konusunda yapılan girişimlerde ortaya çıkan en ortak sonuç, diplomasinin *iletişim* ile bütünleştirilmesidir. En genel şekilde, uluslararası siyasal aktörlerin birbirleri arasında iletişim kurma yöntemleri ve teknikleri bütünü olarak ifade edilebilecek diplomasi (White 2001: 317-318, Viotti vd. 2014: 219, Gönlübol 2000: 112), bu özel iletişim alanının her açıdan araştırılması bağlamında uluslararası ilişkilerin hem bir alt başlığı ancak hem de beslendiği bir kaynaktır.

Diplomasinin Avrupa temelli olmasının ya da öyle görünmesinin nedeni, diplomasinin kendine has bir uygulama sisteminin oluşmaya başlamasının ve bunun hukuksal temellerinin atılmasının ve gelişiminin özellikle 14. yüzyıl sonları ve 15. yüzyıldan itibaren Kuzey İtalya'da başlayıp, sonra diğer Avrupa ülkelerine yayılmasıdır (İskit 2015: 74). Ancak bu durum, gerek Avrupa'da gerekse dünyanın diğer bölgelerinde diplomasinin önceki çağlarda uygulanmadığı, dahası kesinlikle diplomatik sistemlerin oluşturulmadığı anlamına gelmemelidir. Örneğin, diplomatik iletişimin en eski kaynakları olan ve M. Ö. 14. yüzyıla tarihlenen *Amarna Mektupları*'nı inceleyen kalabalık bir proje ekibinin çalışmasının sonuçları yayınlanarak bir *Amarna diplomasisi* yapısı ortaya konmuş, diplomatik yöntemin odağına haberciler (elçiler) ve onların krallar arasında getirip götürdükleri çiviyazısıyla yazılmış mektuplar, yani iletişim alınmıştır (Cohen ve Westbrook 2000). Ancak bilinen odur ki, gerek Avrupa'da gerekse de diğer medeniyet sahalarında dönemin güçlü siyasal liderleri, adına diplomasi demeksizin, bugün tespit etmiş olduğumuz bazı diplomatik yöntemleri ve araçları kendi hükümlerlik alanlarının çevresinde kendi amaçlarının gerçekleşmesinde (kimi zaman bir ittifak kurulması, kimi zaman caydırma sağlanması...vb) işe yarayacak kadar kullanmışlardır. Diplomasi, hükümdarın ya da prensin gücüne güç katabilme potansiyeline göre değerlendirilmiştir. Örneğin, Hint medeniyet sahasında M.Ö. 4. yüzyılda yazıldığı düşünülen ve devlet yönetim ilkelerine dair en eski kaynaklardan olan Kautilya'nın (Çanakya) *Arthashastra*'sında bir hükümdarın uygulaması gereken dış politika stratejilerinin yanı sıra, elçiler (haberci elçiler) hakkında da geniş bilgilere yer vermektedir (Rangarajan 1987: 575-579).

Sistemli bir devletlerarası ilişkiler hukukunun var olmadığı eski çağlarda siyasal varlıkların birbirini tanıma işleminin *diplomatik temas* kurulması yoluyla (elçi gönderilmesi-kabulü) ya da coğrafyada hakim büyük bir devletin bu elçilik kanalıyla *iktidar alametleri* sunması yoluyla gerçekleştiği düşünüldüğünde, bir Ön Asya gücü olarak Gök-Türk Devleti'nin diplomasisi de incelenmeye değerdir. Bu çalışmada, tarih araştırmalarının günümüze kazandırdığı bilgiler ışığında Gök-Türk Devleti'nin (Türk Devleti) I. devresinde (*I. Gök-Türk Devleti*) ve Doğu Gök-Türk Devleti ile Batı Gök-Türk Devleti şeklinde ikiye ayrıldığı dönemde (582-630) genel dış ilişkiler bürokrasisi ve diplomasi yapısı incelenecektir. Yoğun elçilik ilişkisi kurduğu Çin devletleri ve Bizans'la elçilik örnekleri üzerinden dönemde nasıl bir diplomasi yürütüldüğü, elçilerin hangi diplomatik işlevleri yerine getirdiği, Gök-Türklerin diplomatik usulleri ve teknikleri ne kadar takip ettiği ve nasıl uyguladığı (elçi dokunulmazlığı, önde gelme-protokol uygulamaları, diplomatik dil) ortaya konacaktır. Gök-Türk Devleti'nin tüm tarihi üzerinden elçilik ilişkilerinin incelenmesi bu kapsamda bir çalışmanın sınırlarını aşacağından, II. Gök-Türk Devleti dönemi benzer bir başka çalışmaya konu edilebilecektir.

2. Gök-Türk Devleti (Türk Devleti) (552-630)

Günümüze kadar yapılmış olan araştırmalar sonucunda tespit edildiği üzere, siyasal olarak 552 yılında *Türk* adıyla ilk kez devlet kurmuş olmaları itibarıyla bu Türkler, diğer Türk topluluklarından ya da tarihteki öncül-ardıl soyağacının geniş tarihselliği içinde bir

devlet olarak ayırt edilebilmesi için *Gök-Türkler* olarak adlandırılmıştır. Türk tarihinin Türkçe en eski yazılı kaynaklarından Orhon Yazıtları'ndan tespit edildiği şekilde, kurulan devletin adı, bizzat Gök-Türklerin kendi ifadeleriyle Türk (Türük) devletidir (Aydın 2017: 47, 48, 49, 103, 106, 108, 109). Ancak tarih yazınında bu devletin adının diğer Türk tarih yazıcılığındaki dönemlerle karıştırılmaması için olacak, 1728 yılında varlıkları keşfedilen Orhon Yazıtları'nın 1893'te ilk kez Thomsen tarafından okunmasından kısa süre sonra 1896'da Bang tarafından Gök-Türk tabiri ilk kez kullanılmış (Taşağıl 2014: 6-7), ardından günümüze kadar gelen çalışmalarda da Gök-Türk/Gök Türk, Kök-Türk/Kök Türk, Türük, Göktürk, Köktürk gibi kullanımlar söz konusu olmuştur. Bununla birlikte devletin adının *Gök-Türk Devleti*, *Göktürk Devleti*, *Türk Kaganlığı*, *Gök Türk Kaganlığı/Göktürk Kağanlığı*, *Kök Türk Kaganlığı*, *Türk Hakanlığı*, *Gök-Türk Hakanlığı*, *Türk Devleti*, *Türk İmparatorluğu* hatta *Tu-kiu İmparatorluğu* şeklinde kullanımının söz konusu olabileceğini ifade edenler ya da bu şekilde kullanmayı tercih edenler olduğu gibi, sadece Türkler/Türklerin devleti ifadelerini kullanmış olan araştırmacılar da bulunmaktadır (Togan 1981: 43, Kafesoğlu 2014: 96-124, Ögel 1971: 20-60, Eberhard 1987: 172-173, 194, Grousset 2014: 109-143, Gömeç, 2016, Chavannes 2013, Golden 2016: 126-166, Roux 2015: 98-107, Parker 1896, Bury 1897, Sinor ve Klyashtorny 1996; Cahun 2013).

Kaynaklar ışığında kısaca Gök-Türklerin devlet kurma sürecini özetlememiz mümkündür. Aile/uruk/hanedan ismi A-shih-na olan ve Hunlar'la olan ilişkileri, onlardan geldikleri ve bir kolu oldukları konusu kesinleşmiş olan Gök-Türkler (Chavannes 2013: 402, Golden 2016:129-136, Gömeç 2016: 47-57, Eberhard 1987: 172), adlarının Çin kaynaklarına göre *T'u-chüe* (Türk) şeklinde yazılı tarihte ilk tespit edildiği 542 yılında (Taşağıl 2014: 18) Juan-juan Devleti'ne bağlıdırlar ve bilgilere göre kısa sürede büyüyüp güçlenmişlerdir. Siyasal anlamda ilk ilişkilerini 545'te (Çin) Batı Wei Devleti ile bu dönemde kurmaya başlamışlardır ki, aslında Gök-Türklerin elçilik ilişkilerine henüz bağımsızlıklarını kazanmadan önce başladıkları görülmektedir. Juan-juanlara karşı tehdit unsuru olan Töles boylarını savaşarak kendine bağlayan kalabalıklaşan ve iyice güçlenen Gök-Türkler (o dönemde başlarında Bumın bulunmaktadır), 552'de federatif yapı içinde bağlı oldukları Juan-juanları da savaşla dağıtmışlar ve böylelikle Bumın'ın İl Kağan unvanını almasıyla Ötüken merkez olmak üzere bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Gumilev 2011: 41-45, Gömeç 2016: 61-68, Sinor 2017: 391-400, Chavannes 2013: 283-284, Grousset 2014: 109-111). I. Gök-Türk Devleti'nin bu şekilde tarih sahnesine çıkmasının ardından hızlı şekilde topraklarını genişlettiği ve hanedan ailesi üyelerinin belli bir hiyerarşik ve idari düzene göre bu toprakların yönetimini (örneğin batı topraklarının Yabgu tarafından), merkezdeki büyük Kağan'a bağlı olarak sürdürdükleri bilinmektedir (Kafesoğlu 2014: 257-267).

Bu hızlı büyümeye rağmen ya da bu erken genişlemenin doğal bir sonucu olarak I. Gök-Türk Devleti 582 yılında ikiye ayrılmış, Bumın Kağan'dan beri uygulanan ülkenin batı topraklarının yönetiminin sorumluluğunun Yabgu'ya verilmesinin, yani devlet yönetiminde *ikili teşkilat* sisteminin uygulanmasının bir uzantısı olarak, bu tarihten itibaren batı Yabgusu olan Tardu, Kağan olarak ayrı bir devlet şeklinde varlığını siyasallaştırmıştır. Her ne kadar iki ayrı devlet görünümü taşısalar ve kağanlar birbirleriyle mücadele içinde olsalar da, kimi zaman birliği yeniden sağlamak üzere girişimlerde de bulunulmuştur. Ancak eski merkez Doğu kağanlığının gitgide Çin etkisine girmesi sonucunda ayırım kronikleşmiştir. Doğu Gök-Türk Devleti (Çin) Sui Devleti'nin 585'te vassalı olmuş, 589'da da vergi vermeye başlamıştır. 615-626 yılları arasında yeniden oldukça güçlenmiş olmasına rağmen, 630 yılında artık tamamen (Çin) T'ang Devleti'ne tabi olmuş, ardından dağılmıştır (Fetret olarak da adlandırılan bu dağılma sürecinin ardından, Doğu Gök-Türk Devleti'nden

kalanların soyları yeniden toparlanarak II. Gök-Türk Devleti'ni 682'de kuracaklardır). Batı Gök-Türk Devleti de 630 yılında iç savaflara sürüklenip dağılmaya başlamış, daha sonra Çin'e bağlanarak tamamen ortadan kalmıştır (Gömeç 2016: 103-145, Taşağıl 2014: 41-113, Kafesoğlu 2014: 96-124 Grousset 2014: 116-124).

3. Gök-Türk Bürokrasisinde Dış Politika ve Diplomasi

Gök-Türk Devleti'nin idari yapısı ve teşkilatlanması hakkında, özellikle Orhon Yazıtları üzerinden daha detaylı bilgilere erişilmeye başlanmıştır. Bozkır kültürü (Kafesoğlu 2014: 205-218) çerçevesinde Hun siyasi ve teşkilat kültüründen pek çok ögenin I.Gök-Türk Devleti'ne de aktarılmış olduğu ve ortaya kendi yapısının çıktığı bilinmektedir. Hunlar'ın kapsamlı bir diplomatik işleyişe sahip oldukları bilinmektedir (Tokan 2011). Dolayısıyla Gök-Türklerin dış işleri/ilişkileri organizasyonu ve diplomatik faaliyetlerin yönetilmesi, Hunlar kadar geniş bir teşkilat çerçevesinde olup olmadığı mevcut kaynaklardan henüz tespit edilememişse de, aşağı yukarı benzer bir mekanizmayla sağlanmıştır.

Gök-Türklerin siyasi teşkilatlanması toplumsal yapısı üzerine inşa edilmiştir. Çekirdekte *aileden* (oguş) başlayan bu toplumsal yapı aşağıdan yukarı hiyerarşik olarak büyüdükçe siyasal nitelik de kazanmaktadır: *Aileler birliği* (urug), *boy* (bod), *boylar birliği* (bodun) ve en üstte bodunların ve boyların devlet başkanının sorumluluğunda *toprağı* (ulus) ve birleşmiş halkı olan, idari ve hukuki düzeni *-töre-* oluşturulmuş siyasi teşkilat halindeki bir düzenli *devlet* (il-el) yer almaktadır (Ögel 2016: 336, Kafesoğlu 2014: 219-225, Donuk 1988: 70-72, 73-76, 89-90). Kafesoğlu'nun *otoriter devlet demokrasisi* olarak andığı, kuvvetler ayrılığının (devlet başkanlığı-kağanlık, yasama kurulu-toy/kurultay ve hükümet-ayukı) uygulandığı eski Türk devlet yönetimleri dahilinde (2014: 255), Gök-Türk Devleti'nde bu kuvvetlerin dış politika kapsamındaki rollerini belirlemek mümkündür. Xingliang ve Hongzhen ise, devletin sistemini *kağanın hakim olduğu çok kutuplu bir sistem* olarak adlandırmakta, kağanın divanı, ana kabilelerin devlet adamları ve kabile toplumunun kemikleşmiş unsurları üç temel güçken, merkezde kağan olmakla birlikte, işleyişin beş farklı katmanda gerçekleştiğini ifade etmektedirler: Kağan, hatun, iki küçük kağan ve genel komutan (2015: 103-105). Şunu da belirtmekte fayda bulunmaktadır ki, Xingliang ve Hongzhen'in ifade ettiği yapı daha çok II. Gök-Türk Devleti'nde yapılan uygulamaları ifade etmektedir. Bu araştırmalar ışığında, Gök-Türk devlet modeli dahilinde, devlet teşkilatında dış politika ve diplomasi alanındaki yetki ve görevleri itibariyle bazı idari yapıları ve ardından unvanları kısaca değerlendirmek mümkündür.

3.1. Toy/Kurultay

Eski Türk devletlerindeki yapılanmaları genel olarak devlet meclisi şeklinde tanımlanan en üst yasama kuvveti olan toy ya da kurultay, kağanın yanı sıra katun (hatun), veliahtların ve diğer hanedan üyelerinin, hükümet üyelerinin, üst düzey askeri ve sivil bürokratlardan oluşan *toygun*ların ve bağlı boy ve yabancı toplulukların temsilcilerinin katılımıyla, yılın belli dönemlerinde belli temalarla toplanmıştır (genelde yılın ilk ayında, ilkbaharda ve sonbaharda) (Kafesoğlu 2014: 249-253, Donuk 1988: 85). Genel devlet işlerinin görüldüğü ilkbahar toyunda muhtemeldir ki yıl içinde uygulanacak dış ilişkiler hakkında da üst politika esasları belirlenmiş olmalıdır. Bu büyük kurultayların dışında da meclislerin çeşitli bileşimlerle toplandığı görülmektedir. Ögel'e göre, kurultay çeşitleri şunlardır: Savaş kurultayı, göç kurultayı, barış kurultayı (düşman bir devletle barış yapılması kararı ve ritüellerinin gerçekleştirilmesi), isyan ve tabi olma kurultayı, elçilerle ilgili divanlar (elçilerin durumlarını görüşmek ya da verilecek cevapları hazırlamak için), mahkeme ve yargı kurultayları (2016: 105-109). Bu kapsamda da dış politika ve uygulanacak diplomasinin tespitinde ayrı görüşmelerin yapıldığı da anlaşılmaktadır.

3.2. Ayukı (Hükümet)

Yine eski Türk devletleri tarihinin farklı dönemlerinde çeşitli şekillerde var olan hükümet, bakanlardan oluşmakta ve toy kararlarının tüm topraklarda uygulanmasını sağlama ve denetleme görevlerini yerine getirmektedir. Yürütme yetkileri olan bu oluşumun başında *ayguçı* (başbakan) bulunmakta, hükümet üyeleri *buyruk* (bakan) olarak adlandırılmaktadır. Gök-Türklerde 9 buyruktan oluştuğu bilinen (Gömeç 2014: 99) ve alınan kararların uygulanmasında üst yetkileri olan bu yapı, dolayısıyla dış politikanın tabikinde de görevlere sahiptir (Kafesoğlu 2014: 253-255, Donuk 1988: 67).

3.3. Kağan

Ülkenin merkezinde yer alan, diğer kabilelerce korunduğu düşünülen Ötüken merkezli tahtın doğal sahibidir ver *Merkez (Zhongmian) Kağan* olarak da adlandırılmıştır (Xingliang ve Hongzhen 2015: 104). Gök-Türkler'de devletin başını-hükümdarını ifade eden bu unvanın verileceği kişi, Tanrı tarafından kut verilmiş aileye, yani Aşına (A-shih-na) ailesine mensup olmalı (Kaşıkçı 2002: 889), babası kağan ve annesi katun/hatun olmalıdır. Genelde mevcut kağanın en büyük oğlunu sonraki kağanlığa vasiyet etmesi geleneği uygulanmakla birlikte, Gök-Türkler'de bunun istisnaları da mevcuttur. 587'de İşbara Kağan ölmeden önce zayıf ve çekingen olduğu gerekçesiyle oğlu Yung-yü-lü yerine yabgu olan kardeşi Ch'u-lo-hou'nun kağan olmasını vasiyet etmiş, o da Baga Kağan unvanıyla tahta geçmiştir (Taşağıl 2014: 59). Xingliang ve Hongzhen'e göre ise aslında yönetici A-shih-na ailesi içinde Kağanlık için oturmuş bir sistem olmadığından hangi oğulun başa geçeceğinin yarattığı sorunların yanı sıra, baştaki kağanın yakın akrabalarından her birinin kağan olabilme şansı mevcut olmuştur; bu kan bağına dayalı güç eşitliği sisteminin bir sonucudur (2015: 106). Kağan hem yasamanın hem de yürütmenin başı olarak görülmektedir; devletin (il) asli sorumlusudur. Dolayısıyla devletin dış ilişkilerinin de en üst karar alıcısı ve yürütücüsüdür, tüm yetkiler kağan bünyesinde toplanmıştır. Devlet idaresinde genel yetki ve görevlerinin yanı sıra (Gömeç 1996: 83-87, 2014: 117-140), Hunlardan itibaren yönetim kültüründeki geçişler düşünüldüğünde özellikle dış politika sahasını ifade eden savaş ve barış ilanı, barış müzakerelerini yürütme ve uluslararası antlaşmaları onaylama yetkilerine sahip olduğu da söylenebilmektedir. Dolayısıyla diplomatik görevle gönderilen tüm elçiler kağan adına ve onun otoritesini temsilen görevlerini yapmakta, sözlü mesajları kağanın sözleri olarak iletirken, diplomatik *mektuplar* (mektup: bitig (Donuk 1988: 67)) da yine kağanın dilinden kaleme alınmakta ve tarafından imzalanmaktadır (Gültepe 2009: 40). Devletin başı olarak kağanın bütün görev ve sorumlulukları aslında korumak-düzenlemek ve geliştirmek-genişletmek eksenlerinde düzenlendiğinden (Ögel 2016: 143-176), özellikle dış dünyayla ilişkilerde devletin töresi doğrultusunda tüm ilkeleri korumak, milletin adını yaymak ve iktisadi faaliyet alanını genişletmek aslidir; devletin dış sınırlarını, bağımsızlığını ve adını-namını korumak ve geliştirmek, Gök-Türk dış politikasında ilkesel olarak düzenlenmiştir.

3.4. Katun/Hatun

Kısaca kağanın eşinin idari unvanı olarak tanımlanmaktadır (Donuk 1988: 29-31). Hunlardan itibaren tata çıkmış bulunan hükümdarların eşlerine bu unvanın verildiği, bu işlemin resmi bir törenle gerçekleştirildiği bilinmektedir. Gelecekteki kağanın (veliaht) annesi olacak olması nedeniyle katunun ilk eş ve asil Türk ailesinden olması esastır (Kafesoğlu 2014: 259). Katun devlet törenlerinde ve kurultaylarda kağanın yanında olmakta, söz hakkına sahip bulunmakta, emirnamelerde kağanla birlikte anılmakta, savaş meclislerine katılmakta ve elçi kabullerinde kağanla birlikte bulunmaktadır (Gömeç 1996: 89-90, 2014: 141-145). Kağanın diğer eşleri, özellikle dış dünyadan alınan Çinli prenseslerin töre gereği katunluk seviyesine yükselmesi uygun görülmemişken (Koca 2002:

832), yine de Gök-Türklerin zayıflamasında ciddi rolleri olduğu bilinmektedir. Neticede Çinlilerin prenseslerinin katun olması konusundaki ısrarlarının sonuçları devlet zayıfladıkça hayata geçmiştir (Kafesoğlu 2014: 268). Bu prenseslerin kağan idari merkezdeyken dahi, onun bilgisi dahilinde ve dışında dış dünyaya elçiyle mektup gönderdiği/kabul ettiği bilinmektedir. Ülkede yaşanan sorunlar nedeniyle dış destek arandığı dönemde, 584 yılında İşbara Kağan'ın Çinli eşi prenses Ch'ien-chin, Sui Devleti imparatoru Wen-ti'ye elçiyle mektup göndererek soyadını değiştirip Sui ailesinin soyadı olan Yang-shih'i almak istediğini iletmiştir. İmparator bundan çok memnun olmuş, karşı bir elçi heyetiyle soyad verme törenini gerçekleştirmiş, prensesin adını Ta-i (Büyük Gönüllü) olarak değiştirmiştir. Güçlü müttelik kurma amacıyla İşbara Kağan, artık imparatorun kızıyla evli olduğu için oğlu muamelesi görmek isteğini yine elçiyle imparatora iletmiş, kabul görmüştür. Ancak imparatorun bu amaçla Gök-Türk kağanına gönderdiği heyetin başkanı olan Sui Başbakanı, İşbara'nın imparatorun mektubunu eğilerek almasını istemiş, bunun üzerine Kağan bir süre direndikten sonra ikna olarak elçinin önünde eğilerek ve diz çökerek mektubu kabul etmiştir. Ardından da sözlü olarak Su Devleti'nin vassalı olduğunu kabul ve ilan etmiştir. Bu tarihten itibaren Doğu Gök-Türk Devleti, Sui Devleti'nin vassalı haline gelmiştir (Taşağıl 2014: 55-56, 149, 178-188). Bir başka örnek ise 615 yılında yine Doğu Gök-Türk Devleti'nde Shih-pi Kağan zamanında görülmektedir. Eşi olan Çinli prenses İ-ch'eng, Kağan'ın Sui imparatoru Yang-ti'ye saldıracağı haberini imparatora elçi yollayarak bildirmiş, imparatorun bir kaleye sığınmasını sağlamıştır. Hatta bu olayın sonucunu da imparator ve prensesin elçi haberleşmeleri belirlemiştir. Kalede Shih-pi Kağan ve askerlerinin yoğun baskısıyla mahsur kalınca imparator prensesten elçiyle yardım istemiş, prenses Kağan'a ülkenin kuzeyinde kargaşa çıktığı yalan haberini elçiyle iletterek kale kuşatmasından vazgeçip geri dönmelerini sağlamıştır. Böylelikle imparator kurtulmuştur (Taşağıl, 2014: 79, 206-207).

3.5. Yabgu

Kağandan sonra gelen ve devlet topraklarının bir bölümünü yönetmekle görevli hükümdar ailesi üyelerine verilen unvandır (Donuk 1988: 58). Bir diğer açıklamaya göre, genelde Kağandan sonra tahta çıkacak kişi olacağından, kağan ile yabgu unvanlarının birlikte kullanıldığı da bilindiği şeklindedir (Kağan: Büyük Yabgu) (Xingliang ve Hongzhen 2015: 113). Bunun Kağan'dan itibaren uygulanan sisteme göre, devletin ikiye bölünmesine kadar ülkenin batı toprakları İstemi Yabgu ve oğlu Tardu Yabgu tarafından kağan adına idare edilmiştir. Ancak, ileride örneklerde görüleceği üzere İstemi de Kağan olarak anılmakta ve ülkenin batısına yönelik dış ilişkilerde kendi kararlarını alıp uygulayabilmekte, elçi gönderip kabul etmektedir. Gök-Türk Devletinde benimsenmiş olan *ikili teşkilat* yapısı gereği ülke genelde iki bölüm (kanat) şeklinde idare edilmiş, kanatların başındakiler asıl hükümdarın hakimiyetine bağlı olarak töre hükümlerini yürütmüş, "... kendi bölgelerini ilgilendiren hususlarda dış münasebetlere..." girmişlerdir (Kafesoğlu 2014: 261). Yani yabgular, dış işlerinde oldukça geniş bir müstakil hareket alanına sahip olmuşlardır ki, devletin iki ayrı devlete evrilmesinin altında yatan nedenlerden birinin de dış politikada bu müstakil hareket alanının getirdiği motivasyon olduğu düşünülmelidir. Aslında yabgunun da dış ilişkiler kapsamında rolleri olan üst bir unvan olduğu ortaya çıkmaktadır. İlerleyen kısımlarda örneklere yer verilecektir.

3.6. Aygucu

Hükümet niteliğindeki *ayukmın* başı olan aygucu, Gök-Türk tarihinde en çok bilinen şahsiyetlerden biri olan Tonyukuk ile örneklendirilmektedir ve başbakanın yanı sıra başka bir yüksek devlet unvanı (baş müşavir, devlet meclisi başkanı) olabileceği konusunda da görüşler bulunmaktadır (Donuk 1988: 2-3). Hanedan üyesi olmayan ancak devlete

hizmetleriyle kendilerini ispatlamış ve millet tarafından benimsenmiş kişiler arasından seçilen aygucu, kağanın olmadığı dönemlerde toylara başkanlık etmekte, alınan kararların sürekli yürütülmesinden sorumlu olarak kağana yakın bir konumda görev yapmaktadır. Başlarında bulunduğu *buyrukların* belli bir sayıda (dokuz buyruk) olması, muhtemeldir ki belli idari konularda işbölümü/görev dağılımı yapıldığını göstermektedir. Ancak bunların 6 tanesinin dış, üç tanesinin de iç buyruk olmasının dışında vazife alanlarına ilişkin detay bilinmemektedir (Kafesoğlu 2014: 254-255). Aygucunun, kağanın işlerinde en büyük yardımcısı olan ayukunun (Kaşıkçı 2002: 890), yani hükümetin başı ve kağanın yokluğunda kurultaylarda başkanlık edecek konumda olması itibarıyla, dış politika kararlarının da uygulanmasından sorumlu olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Unvanı aygucu olan Tonyukuk'un ilgili yazıtta devlet işlerine, dış ilişkilere ve kağanla diyaloglarına ilişkin verdiği detaylı bilgiler düşünüldüğünde (Aydın 2017: 104-119) daha üst düzey bir konumda bulunduğunu düşünmek de mümkün olmaktadır. Örnek bir ifade şu şekildedir: "... Ondan sonra kağanıma arz ettim. Şöyle söyledim: 'Çin, Oğuz (ve) Kitan bu üçü bir araya gelirse (arada) kalacağız. Kendimizce dışarıyı tutmuş gibiyiz.' ... kağanım (lütfedip) benim, Bilge Tonyukuk'un arz ettiklerini iştiriverdi (dikkate aldı), '(orduyu) bildiğin gibi sevk et' dedi...." (Aydın 2017: 107). Dolayısıyla aygucu, dış politikada da belirleyici ve uygulayıcı önemli rollere sahiptir.

3.7. Bitigci/Bitegci

Yazıcı, katip, devlet haberleşme sorumlusu (Donuk 1988: 68) anlamlarına gelen bitigci unvanı, yazışmalarla ilgilenen devlet memuriyetini ifade etmektedir. Ancak bu memuriyetin Gök-Türklerde genel sekreterlik gibi yüksek bir makamı mı yoksa bir yazıcı memuru mu ifade ettiği konusu açık değildir. Taşağıl'ın ifadesiyle devlet merkezinde haberleşmeden sorumlu katiplerdir (2002: 36). Yabancı ülkelerle siyasi temasları yürüten bir dairenin ya da birimin sorumlusu ya da dış işlerini yürüten katip olduğu gibi düşünceleri destekleyecek net bilgiler mevcut değildir (Gültepe 2002: 895-896). Dolayısıyla bitigcinin yazışmaları hazırlayan ve resmi haberleşmeyi organize eden bir unvan olması daha olasıdır. Kağanın dış ülkelere yazdırdığı mektupların da bitigci tarafından hazırlanmış olması, dışişleri bürokrasisinde bu unvana da yer vermektedir.

3.8. Tamgacı

Orhon yazıtlarında katip, mühürdar anlamına gelen resmi bir unvandır (Taşağıl 2002: 36, Donuk 1988: 84). Gök-Türklerde devlet idaresinde dış işlerine nezaret vazifesi gören kişilere verilen unvan olup olmadığı konusunda açık bilgiler mevcut değildir. Bununla birlikte kağanın damgasını taşıyarak onun istek ve buyruklarını hazırlayan yüksek rütbeli bir devlet memuriyeti (Gültepe 2002: 896) olması halinde, dış ilişkiler hakkında hazırlanan yazılarla muhatap olması onu da dışişleri bürokrasisinde görevli bir unvan haline getirmektedir. Ayrıca dış ülkelere elçilerin götürdükleri mektupların veya yazılı anlaşmaların mühürlenmesi de söz konusudur.

3.9. Tilmaç

Yine Hunlardan beri var olan bir memuriyet olan, talmac ve tolmac şeklinde de kullanımları olan tilmaçlık (*tercümanlık*) (Donuk 1988: 47) görevinin Gök-Türklerde açıkça nasıl düzenlendiği kesinlik kazanmamaktadır. Ancak en eski medeniyetlerden itibaren dış ilişkiler yürütülmesinde olmazsa olmaz olan bu görevin Gök-Türk bürokrasisinde de yer almış olması kaçınılmazdır. Bizans ve Çin devletleriyle kurulan elçilik ilişkilerinde getirilen ya da götürülen mektupların tercüme edildiği bilinmektedir.

3.10. Yalabaç

Yazıtlarda geçtiği haliyle yalabaç/yalavaç, elçi görevini karşılamaktadır (Gömeç 2014: 100). İl sözcüğünün aynı zamanda barış, sulh anlamına gelmesiyle *ilci: elçi* kullanımı da söz konusudur (Donuk 1988: 75, dn. 600). Elçilik Gök-Türkler’de ayrı bir diplomatik unvandan çok, diplomatik bir görevi ifade etmektedir. Genelde elçinin gönderildiği devlete verilen öneme, topluluğa bağlı olarak gönderilecek elçilerin rütbelerine dikkat edilmektedir. İlerleyen kısımlarda detaylı şekilde ele alınacaktır.

4. Dış İlişkiler Hakkında Genel Bilgiler

Gök-Türkler devlet olarak tarihte yerlerini aldıkları andan itibaren, tarih araştırmalarının bizlere kazandırdıkları kaynaklara göre, belirgin şekilde ve yoğun olarak Çin’deki devletlerle diplomatik ilişki kurmuşlardır. Oldukça ilginç bir gelişme ile bu devletin Bizans ile de diplomatik ilişki içine girdiği görülmektedir. Gök-Türklerin etki sahasında var olmuş diğer devletlerle de ilişkileri hakkında tarihsel kayıtlar mevcuttur. Gök-Türkler bağımsızlıklarını, o dönemde vassalı oldukları *Juan-juan*ları yıkarak kazanmışlardır (552). IV. yüzyılda kurulmuş ve Hun uzantısı boylar ile Hsien-pi kabilelerini de kendine bağlamış olan bu Moğol yönetimindeki devletin ortadan kalmasından birkaç yıl sonra, Gök-Türk devletinin kuruluşunda güney batı komşusu olan *Eftalit* olarak da bilinen bir diğer Türk devleti olan *Akhun Devleti*, Gök-Türk-Sâsâni işbirliği ile genel kabule göre 557-558’de yıkılmıştır (Grousset 2014: 109-111 Gömeç 2012: 353-378, Taşağıl 2014: 17-18, Chavannes 2013: 283-289). Her ikisi de ticaret yollarının kontrol edildiği bölgede kurulmuş olan Juan-juan ile Akhunlar arasındaki denge siyasetinin ardından bölgede hakimiyeti ele almış olan I. Gök-Türk Devleti’nin ortaya çıkışından kısa süre sonra, Gök-Türklerin tüm kontrolü ele alma siyaseti neticesinde ticaret yolları bölgesinin bir başka hakimi olan *Sâsânilerle* ilişkileri yoğunlaşmıştır. Akhunların yıkılması ardından toprakları Ceyhun nehri sınır olmak üzere Gök-Türkler ve Sâsâniler arasında paylaşılmış, Göktürlere kalan bölge neticesinde ipek ticaret yolu ve tacirlikleriyle bilinen *Soğdlular* Gök-Türlere bağlanmıştır. İstemi Yabgu’nun kızını 555/556’da kızını Sâsâni Kısrası Anuşirvan’la evlendirdiği bilgisi ışığında önceleri ittifak şeklinde ilerlediği anlaşılan Gök-Türk-Sâsâni ilişkileri, Sâsânilerin ticaret yollarına tümüyle hakim olma siyaseti nedeniyle genel olarak müttefiklikten rekabete ve düşmanlığa dönüşmüştür (Taşağıl 2014: 38-40, Togan 1981: 72, Gumilev 2011: 57-67). Bu düşmanlık, Gök-Türk Devleti’nin dış ilişkiler alanına *Bizans*’ın girmesinin yolunu açmıştır.

Gök-Türk Devleti’nin kuruluş sürecinden itibaren belirgin elçilik ilişkileri kurmuş olduğu Çin devletleri, tarihsel akış içinde kimi dönem eş zamanlı olarak var olmuş kimi dönem ise siyasal birliğini tamamlamış olan hanedanların devletleridir. Diplomatik ilişki kurma sırasıyla bunlar (Kuzey ya da) Batı Wei Devleti, Doğu Wei Devleti, Kuzey Ch’i Devleti, Kuzey Chou Devleti, Sui Devleti ve T’ang Devleti’dir. Tüm bu siyasal varlıklar birbirinin uzantısıdır ve kuzeylerinde yer alan Gök-Türkler, en yakın ve yoğun siyasal, kültürel, ticari ve diplomatik ilişkileri bu devletlerle kurmuşlardır. Gök-Türklerin tarihte ismen ilk kez kaydının görüldüğü yıllarda muhatap olduğu devlet Batı Wei olmuştur. Çince adı T’o-pa olan *Tabgaç Devleti*, kurucu unsurları Türk olarak IV. yüzyılın sonlarında (386 civarı) kurulmuş 5. yüzyılın başından itibaren Çinleşmeye başlamış, V. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Wei adını alarak tamamen Çinleşmiştir (Eberhard 1987: 161-163, Taşağıl 2014: 18). Devlet 534 yılında ikiye ayrılmış, muhaliflerin kurduğu Doğu Wei Devleti ve merkezi yönetimden gelenlerin kurduğu Batı (ya da Kuzey) Wei Devleti ortaya çıkmıştır (Grousset 2014: 94-95). Daha sonra hanedan değişimiyle bu devletlerin adı da değişmiş, Doğu Wei ortadan kalkarak 577’ye kadar var olacak Kuzey Ch’i Devleti, Batı Wei Devleti’nin yerine de 581 yılına kadar varlığını sürdürecektir olan Kuzey Chou Devleti

teşekkül etmiştir (Taşağıl 2014: 18). Gök-Türkler ilk açık diplomatik ilişkilerini birbirine rakip bu Çin devletleriyle kurmaya başlamışlardır. 580-581'de Sui ailesi Çin'de birliği sağlayıp Sui Devleti'ni oluşturarak bu iki ismi ortadan kaldırmış, ardından 618 yılında Gök-Türklerin yardımıyla Sui'den iktidarı alan T'ang ailesinin dönemi başlamıştır (Eberhard 1987: 191-224). Gök-Türklerin çok sıkı ilişki içinde buldukları Çin siyasi yaşamıyla hemen tüm iletişimin elçiler yoluyla gerçekleştirildiği, özellikle Gök-Türk Devleti'nde iktidar değişikliklerinde Çin etkisinin büyük bölümünün de bu elçilerin oynadığı rollerle ortaya çıktığı ilerleyen kısımlarda görülecektir.

Bir diğer aktör olan Bizans İmparatorluğu ile 568 yılında Gök-Türk Devleti'nin diplomatik ilişkiler kurmaya başlamış olmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. I.Gök-Türk Devleti'nin 6. yüzyılda tanıştığı Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu), Ostrogorsky'ye göre erken Bizans ya da geç Roma döneminin son yüzyılının ikinci yarısını yaşayan Bizanstır; Roma İmparatorluğu'ndan ortaçağ Bizans İmparatorluğu'na geçiş döneminin yaklaşık son elli yılını yaşamaktadır (1991: 26, 79). Bu dönemde özellikle dış politikasında tehdit olarak öne çıkan ve Gök-Türk Devleti'yle diplomatik ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi kararına temel teşkil eden Sâsâni Devleti ile ilişkileri önemlidir; o dönemde Sâsâniler her iki taraf için ortak tehdittir. Kavimler göçü sonucu Hunlar ve özellikle Germenler ile ardından Slavlar ve Avarlar sorunu da özellikle batı ve kuzeyde Bizans'ı etkilemiştir. Bizans ile I.Gök-Türk Devletini biraraya getiren altyapı ise Çin/Hindistan topraklarından batıya ipek başta olmak üzere ihtiyaç duyulan ürünlerin taşındığı ticaret yollarının, bilinen adıyla *kadim ipek yolunun* serbestleşmesini ve güvence altına alınmasını sağlamaktır. Bizans, henüz dördüncü yüzyıldan itibaren iç sorunlarının yanı sıra iki önemli dış sorunla da yüz yüze kalmıştır: Doğuda Sâsâni Devleti ve kuzey ve kuzeydoğusunda kavimler göçü (Vasiliev, 1943: 104-109). Bu sorunlar imparatorluğun hem batısı hem de doğusu için yakın zamanda ortaya çıkacak ciddi yıkımın da yolu açılmıştır. Önce Germenlerle anlaşma yoluna gidilmiş ancak bunun sonucunda Roma ordusunun neredeyse tümü Germenleşmiş, devletin giderleri ve mali yükü artmıştır. Ancak alınan tedbirlerle daha sonra Bizans'ta Germenlere bir nebze sınır getirilebilmiştir. Bu sürecin ardından Bizans, *Tanrı'nın Gazabı* dedikleri Hun İmparatoru Attila'nın tahta çıkışı ve 441 yılından itibaren Bizans topraklarına düzenlediği saldırılar nedeniyle ciddi bir siyasi buhran geçirmiştir (Norwich, 2013: 129- 134). Attila'nın ölümünden sonra Hunlar dağılmış ancak Bizans yine Germen sorunuyla yüz yüze gelmiştir. Din sorunuyla birlikte ilerleyen etnik sorun Anastasios I'in 491 yılında imparator olmasıyla aşılabılmıştır. Bizans'ın batıda ciddi bir toparlanma sürecine girdiği, kimilerine göre *Altın Çağ*ını yaşadığı dönemde (Diehl 2014: 31-45), Batıda neredeyse tüm eski topraklar geri alınmakla birlikte, doğuda Sâsânilerin ihmal edilmesi bu tehlikenin büyümesine neden olmuştur. 532 yılında Sâsâni Hükümdarı Anuşirvan ile yapılmış olan ebedi barış anlaşması sözde kalmış, Sâsâniler barışı bozarak yeniden Bizans topraklarında fetihlere girişmişler (Norwich 2013: 188-190), Bizans ancak Sâsânilere verdiği haracı artırarak 562'de barışı bir müddet kalıcı hale getirmeyi başarabilmiştir. (Ostrogorsky, 1991: 64-66; Vasiliev, 1943: 176-177). Fakat tüm bu sürecin asıl ve genel sonucu şu olmuştur ki, Bizans artık Ön Asya'da Sâsânilerin ardından ikinci plana düşmüştür. I. Gök-Türk Devleti'nin Bizans'la doğrudan ilişki kurmaya başlığı tarih, işte bu sürece denk gelmektedir; Bizans'la Gök-Türklerle yönelik ortak tehdit olan Sâsâniler, kurulacak diplomatik ilişkilerin görünen nedeni olacaktır; ticaret yollarının Gök-Türk ve Bizans aleyhine Sasaniler tarafından sınırlandırılması bu işbirliğinin temel nedenini oluşturacaktır. Önce Gök-Türkler'in Bizans'a, ardından Bizans'ın yaşadığı sorunların çözümünde stratejik bir adım olarak, Türk topraklarına elçilik heyetleri gönderdikleri çalışmanın ilerleyen kısımlarında görülecektir.

5. Diploması Uygulamaları ve Elçiler

Gök-Türkler döneminde devletin dış politikasında temelde üç amacın hakim olduğu tespit edilebilmektedir: Devletin bekasının sağlanması, öncelikli olarak ticari ilişkilerin düzenlenmesi (Kafesoğlu 2014: 268) ve bu ticaret hattında toprakların ve hükümlarlığın genişletilmesi. Bu amaçlara ulaşmak için savaşın kendisi olağan bir dış politika aracı iken, savaşla eş zamanlı olarak ve savaş dışı dönemlerde dış politikada uygulanan yöntemlerin genelde diplomatik olduğu görülmektedir. Geçmişten günümüze teknikleri farklılaşmış ve modernleşmiş olmakla birlikte, ulaşılması niyetlenen sonuçların neredeyse aynı olması itibarıyla (realist açıdan devlet çıkarının sağlanması) genel kabul gören dış politika araçları/yöntemleri şunlar olmuştur: Diploması, propaganda, ekonomik yöntemler, içişlerine karışma ve silahlar/savaş tehdidi (ki eski çağlarda bu savaşın ta kendisidir) (Gönlübol 2000: 111-187). Gök-Türkler'in ilk döneminde de özellikle muhatap Çin devletleri tarafından bu araçların içiçe geçmiş şekilde uygulandığı, diplomasının ise özellikle propaganda ve içişlerine karışma araçları için elçiler (*yalabaç*) yoluyla işletilen bir koordinasyon mecrası olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Gök-Türklerin daha güney batıya inerek Çin çıkışlı ticaret yollarında güçlenerek Çin devletlerine engel ve baskı oluşturmasının önlenmesi de, Çin'in asli dış politika amaçlarından biridir. Elçiler dönemin klasik elçilik misyonlarının (mesaj taşıma, gözlem yaparak bilgi toplama-istihbarat, ikna) yanı sıra her türlü araç/yöntem kapsamında faaliyet göstermiştir: Kimi zaman Batı Gök-Türk Devleti'ne karşı Doğu Gök-Türk Devleti'yle Çin ilişkilerinin propagandasını yapmışlar, kimi zamansa Doğu Gök-Türk Devleti Kağanı'na Çin'in sağlayabileceği imkanların propagandasını yapmışlar, çoğu zamansa yoğun istihbarat işleviyle bütün olarak içişlerine karışma yöntemlerinin uygulayıcıları olmuşlardır. Benzer uygulamalar Gök-Türkler tarafından da yapılmıştır. Bizans'la Gök-Türklerin ilişkilerinde vazife yapan elçiler ise daha klasik bir diploması işlevi gerçekleştirildiği izlenimini vermektedirler.¹ Yukarıda sayılan temel amaçlara ulaşmak için Gök-Türkler döneminde dış politikada yoğun olarak kullanılmış, özellikle elçilikler yoluyla hayata geçirilmiş ve çoğu zaman hepsi birbirini tamamlamış olan diplomatik uygulamaları şu şekilde formüle etmek mümkündür: Siyasi/askeri ittifakların kurulması ve uluslararası antlaşmaların sağlanması için diplomatik evliliklerin yapılması ve diplomatik hediyelerin sunulması.

5.1. Diplomatik Evlilikler

Diplomatik evliliklerden kasıt, özellikle komşu ülke hanedanlarıyla evlilik yoluyla akrabalık kurulmasıdır. Hun İmparatorluğu döneminden itibaren Türklerde takip edildiği bilinen bu tip evlilikler, Gök-Türklerde özellikle Çin sarayı ile ilişkilerde yoğun olarak kullanılmıştır (Kafesoğlu 2014: 268); Çin devletlerinden prensesler gelin alındığı gibi Çin sarayına Türk prensesler de gelin gönderilmiştir. Xingliang ve Hongzhen tarafından *barış evlilikleri* olarak isimlendirilen bu tip evlilikler yoluyla taraflar arasındaki bağlar kuvvetlenmiş, siyasi bir birlik oluşturulmuş, toplumsal düzenin sürekliliği sağlanmış ve toplumlar arasında ekonomik ve kültürel alış verişin yolu açılmıştır; "İmparatorların kızları Türklerle evlenerek Türklerin üstün üretim yeteneklerini ve işçiliklerini ülkelerine getirmiş; çevre bölgelerde ekonomik gelişmeyi desteklemiş..."tir (2015: 159-160). Diplomatik

¹Gök-Türklerin Bizans ile elçilik ilişkilerinin en temel kaynaklarından kabul edilen, VI. yüzyılda Grekçe yazılmış olan Menander Tarihi (557-582) eserinde Gök-Türklerle elçilik ilişkilerini anlatan fragmanlar, eserin İngilizce baskısından (Blockley 2006) tarafımızca tercüme edilerek **EK 1**'de sunulmuştur. Ayrıca 545-623 yıllarında Gök-Türk Devleti ve özellikle Çin/Bizans arasında görevlendirilmiş, başvurduğumuz çalışmalarda hakkında açık ve nispeten kapsamlı bilgiler aktarılan, elçilerin değişik görevler yerine getirdiği 105 elçilik ziyareti tarafımızca listelenmiştir. Bu liste **EK 2**'de sunulmuştur. Listede yer alan bazı örnekler çalışmanın içinde detaylarıyla ele alınmıştır.

evliliklerin kendisinin dahi diplomatik pazarlık konusu yapıldığı örneklerden, bu tip evliliklerin Gök-Türkler tarafından genel olarak şu amaçlarla kullanıldığı görülmektedir: Tanıma/tanınma ve bunun garantilenmesi, devletler arası statü eşitlenmesinin sağlanması, akrabalık yoluyla müttefiklik ilişkisi kurulması ve sürdürülmesi, siyasi/askeri imtiyazlar elde etme, ikili ilişkileri kontrol altında tutma, ticari faaliyetler kurma ve ticari ilişkileri geliştirme.

Gök-Türkler devletleşme yolunda ilerlerken 546 yılında Bumın Kağan artık güçlendiğini göstermek ve bunu kabul ettirmek için, federatif bir yapıda bağlı olmasına rağmen Juan-juan Devleti hükümdarı A-na-kui'ye elçi göndererek kızıyla evlenme talebini iletmıştır. Ancak A-na-kui kendisine bağlı olan Bumın Kağan'a karşı elçi göndererek hakaret etmiş, Bumın Kagan da bu cevaba çok kızmış, barış yolunu tamamen kapatmak için Juan-juan elçisini öldürtmüş ve bu devletle olan ilişkilerini sona erdirmiştir (Taşağıl 2017: 127-128, 2014: 21, 148, Chavannes 2013: 284, Grousset 2014: 110, Gumilev 2011: 44, Gömeç 2016: 62-63). Burada aslında elçilikle amaçlananın Juan-juan devletinin Gök-Türklerin siyasi varlığını tanınmasının ve eşit statüde olduğu kabulünün sağlanması olduğu açıktır. Diplomatik olarak bunun sağlanamamasının sonucunda Bumın Kağan önderliğindeki Gök-Türkler Juan-juan devletini 552 yılında dağıtarak bağımsız Gök-Türk Devletini kurmuşlardır. A-na-kui'nin red cevabından sonra müttefiklik ilişkisi kurmak amacıyla Bumın Kağan 551 yılında bu sefer Batı Wei hükümdarına elçi göndererek bir prenses ile evlenme teklifini iletmış, o sırada rekabet içinde olduğu Doğu Wei (Ch'i) devletine karşı Gök-Türklerle yakın durmayı isteyen hükümdar teklifi kabul etmiş, prenses Ch'ang-lo Bumın Kağan'a gelin olarak gönderilmiştir (Taşağıl 2017: 128, 2014: 21-22, 148, Gumilev 2011: 44, Grousset 2014: 110, Gömeç 2016: 63). Böylelikle ittifak evliliği gerçekleştirilmiştir.

Gök-Türkler Sâsâni devletiyle de evlilik yoluyla siyasi ilişki kurmuş, İstemi Yabgu kızını 555/556'da Sâsâni Kısrası Anuşırvan'la evlendirerek varılan ittifakı garantilemiştir (Gumilev 2011: 57). İkili ilişkileri kontrol altında tutma ve ticari faaliyetleri yürütme amaçları çerçevesinde önemli bir diplomatik evlilik örneğidir.

Mukan Kağan'ın kızının hangi Çin devletine gelin olarak verileceği konusu, 13 yıl diplomatik ilişkilerin merkezinde yer almıştır. Daha sonra Kuzey Chou adını alacak Batı Wei Devleti'nden Mukan Kağan'a 555 yılında Yüan Hui adlı elçi gönderilerek bir Gök-Türk prensesiyle evlilik teklifi yapılmasıyla başlayan bu süreç ancak 568 yılında tamamlanabilmiştir. İlk teklifin ardından Wei imparatorunun ölümüyle evlilik gerçekleşmemiştir. Kuzey Chou ve Kuzey Ch'i devleti arasında rekabetin hızlanması ve her iki devletin de söz konusu prensesi gelin alarak Gök-Türk ittifakını kazanma isteğiyle yıllar içinde çeşitli elçilikler yoluyla yürütülen diplomatik pazarlıklar sonucunda, Kağan kızını Kuzey Chou'ya verme kararı almış ve A-shih-na prenses Çin elçilerine, Gök-Türk elçileri nezaretinde teslim edilmiştir. Prensес Çin devletinde imparatoriçe makamına kadar yükselmiş ve 582'de ölmüştür (Taşağıl 2017: 129-130, 2014: 25-32, 172, 175-176).

Bir başka örnek 599 yılından verilebilir. Batı Gök-Türk Kağanı Tardu ile ittifak halinde olan Doğu Gök-Türk Kağanı Tou-lan'ın Sui Devleti kuvvetleriyle yaptığı savaşta yenilmesinden sonra, Sui Devleti'ne sığınmış olan isyankar T'u-li Kağan, Sui imparatorunca kağan ilan edilmiş ve Ch'i-min Kağan unvanını almıştır. Kendisine daha önce Çin'den sunulmuş olan An-i prenses ölünce, Sui imparatoru hemen onu yeni bir prensesle (İ-ch'eng) evlendirerek, evlilik yoluyla akrabalık ilişkisini sürdürmek istemiştir. 599 yılındaki Ch'ang Sun-sheng başkanlığındaki bir elçi heyeti, İ-ch'eng'i hem gelin olarak götürme, hem de ülkedeki ortamı gözlemleyerek imparatora rapor gönderme vazifesiyle yollanmıştır (Taşağıl, 2014: 64, 68-69, 194-195).

5.2. Diplomatik Hediyeler

Diplomatik hediyelerin sunulması, başka amaçlarla da kullanılmış olmakla birlikte, yoğun olarak diplomatik evliliklerin yapılabilmesi için ikna aracı olarak veya evliliklerin karşılığında ödül olarak sunulmuş ve elçilerle pazarlık konusu olmuştur. Ancak bu hediyeler evlilik dışındaki görüşmelerde de yoğun şekilde kullanılmış, tarafların birbirini ittifaka, savaşmamaya ya da başka amaçlara ulaşmak için ikna etmeye yönelik faaliyetlerinde vazgeçilmez unsurlar olmuşlardır. Bir diğer husus ise, özellikle ticari değeri olan yüksek miktardaki ipeklilerin, atların ve diğer malların devletlerin başka ülkelerle ticaretine de konu olması nedeniyle, yüksek miktarda hediye, aynı zamanda yüksek miktarda ticaret de demek olmuştur. 545 yılında Batı Wei Başbakanı Yü Wen-t'ai'nin Bumın'a gönderdiği ve Gök-Türklerle gelen ilk elçi olan Soğdlu An-nuo-p'an-t'o sevinçle karşılanmıştır çünkü böylelikle Gök-Türkler siyasi olarak bir devlet tarafından güç olarak kabul edilmişlerdir. Uluslararası ilişkilerde Gök-Türk Devleti'nin ilk ciddi adımı ise bu elçiliğe karşılıklılık esasının uygulanmasıyla, ertesi yıl hediyeler sunmak üzere elçi (ya da heyet) göndermesi olmuştur (Taşağıl 2017: 127, 2014: 19-20, 170, Gumilev 2011: 41-42). Bumın Kağan 551 yılının sonunda Batı Wei'ye elçiyle yakın dostluk ilişkisinin kurulmuş olmasından dolayı iki yüz baş at hediye göndermiştir. 553 yılında da Kara Kağan yine Ti-ch'in'e elçiyle elli bin at hediye göndermiştir (Taşağıl 2017: 128; 2014: 22-23, 170, Gömeç 2016: 63). İlerleyen yıllarda da mevcut ilişkilerin devamlılığına ithafen elçiyle çok sayıda karşılıklı hediye gönderme olayı kayda geçilmiştir.

Gök-Türkler'den gönderilen en değerli diplomatik hediye *at* olduğu görülmektedir, bunun dışında *mallar* ya da *hediyeler* ifadeleri de kullanıldığından at dışında ürünlerin de gönderildiği anlaşılmaktadır. İmparatorlara sunulan at miktarları oldukça fazladır: Örneğin 551'de iki yüz at (Taşağıl 2014: 22), 553 yılında elli bin at (Taşağıl 2017: 128, 2014: 23, 170), 584 yılında beş bin at (Taşağıl 2014: 55-56, 149, 188) Çin'e hediye edilmiştir. Bu yüksek sayıdaki atlar, askeri olarak da ciddi bir kuvvet imkanı sağlamıştır. Diğer iki adı zikredilmeiş diplomatik hediye olarak *kıymetli kase* ve *balık tutkalı* örnekleri görülmektedir. 591 yılında Doğu Gök-Türk Kağanı Tou'lan, Sui İmparatoruna elçisiyle yedi adet kıymetli kase hediye göndermiştir (Taşağıl 2014: 62). Gök-Türk kağanlık merkezinin değerli madenlerden (altın, gümüş) imal edilmiş heykelcikler, kaplar, ayaklı vazolar, testilerle dolu olduğu ve çok ihtişamlı bir görüntü olduğu konusunda 569 yılında İstemi Yabgu'ya gelen Bizans elçisi Zemerkos da bigi vermektedir (Blockley 2006: 121). Dolayısıyla Gök-Türkler'in diğer devletlere gönderdiği hediyeler arasında bu değerli eşyaların da sayılabileceği düşünülmelidir. Balık tutkalının hediye olarak gönderilmesi ise 622 yılında gerçekleşmiştir. İlişkilerde gergin bir dönemin sonucunda Doğu Gök-Türk Kağanı İl, T'ang Devleti imparatoru Kao-tsu'ya on chin miktarında balık tutkalı hediye göndermiş, iki ülke arasındaki ilişkilerin artık tutkalla yapııştırılmış gibi sağlam olması dileğini iletmıştır (Taşağıl 2014: 89). Diplomatik mesaj olması bakımından ilginç bir örnektir.

Çin devletlerinden gönderilen en değerli diplomatik hediye ise *ipek* kumaştır. Oldukça ciddi miktarlarda ipeğin Kağanlara hediye edildiği örnekler mevcuttur. 555 yılında Batı Wei Devleti'nden Mukan Kağan'a 1000 top ipek (Taşağıl 2017: 129-130, 2014: 25-26), 572'de Kuzey Chou'dan Taspar Kağan'a işlenmiş ve ham renkli ipekli kumaşlardan yüz bin top ipek (Taşağıl 2014: 33, 119, 176), 587'de Sui İmparatoru tarafından Doğu Gök-Türk Kağanı Baga'ya beş bin top ipeğin elçilerle gönderilmesi (Taşağıl 2014: 58-59, 121), açık miktar belirtilen bazı örneklerdir. Bunun yanı sıra Çin'den elçiyle *altın* gönderilmesi de söz konusu olmuştur; 621 yılında T'ang imparatoru Doğu Gök-Türk İl Kağan'a elçi Li Kui ile birlikte altın ve ipekli kumaşlar göndermiştir (Taşağıl 2014: 88-89).

5.3. Propaganda ve İçişlerine Karışma

Buradaki örneklerde diplomasiyle, klasik elçilik vazifeleri de yürütülerek Çin devletleri tarafından Gök-Türklere karşı yöneltilen propaganda ve içişlerine karışma amaçlarına nasıl zemin sağlandığı görülmektedir. Gök-Türkler de benzer uygulamalara başvurmuşlardır.

554 yılında Kuzey Ch'i Devleti, iyi ve yakın ilişki kurmak amacıyla I. Gök-Türk Devleti'nin Kağanı Mukan'a elçi göndermiştir. Bunu öğrenen Batı Wei Devleti'nin aynı yıl Kağan'a gönderdiği elçi K'u Ti'ch'i'nin görevi, Gök-Türklerin Kuzey Ch'i ile yakınlaşmasını önlemek, olası bir ittifakın önüne geçmektir. Elçi görevinde öyle başarılı olmuştur ki, o sırada orada bulunan Kuzey Ch'i elçisini Kağan'a tutuklatmış, ülkesine dönüşte de bu başarısından dolayı orgeneralliğe terfi ettirilmiştir. (Taşağıl 2014: 24, 2017: 129). Bir başka örnek, uzun vadeli sonuçlara yol açacak olan kültürel propagandaya ilişkindir. Taspar Kağan, Kuzey Ch'i Devleti ile sıkı ilişkilerinin sonucunda Çin kültürüne hayranlık düzeyinde yakınlaşmış ve Ötüken'e getirilmiş olan Budist bir rahipten etkilenerek Budizmi benimseme yoluna girmiştir. Ch'i İmparatoru, Kağanın bu ilgisinden doğan fırsatla Türkçe bir Nirvana kitabı yazdırmış, elçisi Lo Te'lin bu kitabı Taspar'a tanıtarak sunmuştur (Taşağıl 2014: 35). Budizm propagandası, Çin'in Gök-Türklere yönelik kültürel eritme yollarını siyasi ilişkiler üzerinden diplomatik olarak uygulamaya geçirmesi örneklerinden biridir.

Sui Devleti'nden Doğu Gök-Türk Devleti'ne gönderilen meşhur Çin elçi/casusu olan Ch'ang Sun-sheng'in faaliyetleri önemlidir. Yaptığı hemen her elçilik görevi yoğun istihbarat/casusluğa dayalı olmuştur, ki aslında I. Gök-Türk Devleti'nin ikiye ayrılmasına ilişkin Çin siyasetinin fikir babasıdır (Gömeç 2016: 111-112). Macerası 580 yılında Kuzey Chou Devleti'nden prenses Ch'ien-chin'i Taspar Kağan'a gelin olarak götürülen elçilik heyetindeki göreviyle başlamaktadır. Gök-Türk Devleti'nde kağanın yanında kaldığı yaklaşık bir yıllık sürede idari, siyasi, sosyal, coğrafi ve diğer konularda bilgiler toplayıp, 581 başlarında ülkesine dönüşünde imparatoruna bir rapor halinde sunmuş, ardından Gök-Türk Devleti'ni içeriden zayıflatacak plan uygulamaya konmuştur (Taşağıl 2014: 37, 44-46, 180-183). Buna göre 581 sonunda Sui İmparatoru Wen-ti, İşbara Kağan'a bağlı olan Tardu Yabgu'ya elçi Yüan-Hui ile *kurt başlı sancak* göndermiş (Taşağıl 2014: 46, 104-105, 182), yani Gök-Türk ülkesinin batı topraklarını ayrı bir devlet olarak tanımıştır. Böylelikle Tardu, Kağan olarak bağımsızlığını ilan etmiş ve artık 581 yılının sonunda yaşandığı kaydedilen bu olay nedeniyle, I. Gök-Türk Devleti 582 yılından itibaren, Batı Gök-Türk ve Doğu Gök-Türk olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Casus elçi Ch'ang Sun-sheng'in 583 yılında da benzer bir misyonu yerine getirmek için elçilikle görevlendirilmiş, isyankar A-po Kağan'ı, o sırada asıl kağan olan İşbara Kagan'a karşı kıskırtmıştır (Taşağıl, 2014: 52, 186). Sui Devleti ile ittifak kurması tazyiği yapılırken, onu İşbara Kagan'dan iyice koparma politikasını uygulamaya koymuştur. Ch'ang Sun-sheng yıllarca benzer elçilik görevlerinde bulunmuştur.

Gök-Türk Devleti'nin de benzer uygulamaları olmuştur. Doğu Gök-Türk Devleti'nin yeniden güç kazandığı yıllarda Sui devleti içindeki imparatora muhalif olan kişiler desteklenmiş, 617 yılında Shih-pi Kağan muhalif Kumandan Liang Shih-tou'ya elçiyle kurt başlı sancak gönderip, onu Tardu Bilge Kağan ilan etmiştir. Aynı yıl bir başka asi Liu Wu-chou'ya da elçiyle kurt başlı sancak göndermiş, Ting-yang Kağan unvanını vermiştir (Taşağıl 2014: 80-81, 208-209). Sui devleti içindeki çatlakları görerek buna göre dış politikasını yürüten Shih-pi Kağan'ın uyguladığı politikayı destekleyen diplomatik adımları sürmüştü, neticede Sui devleti yıkılarak 618'de T'ang Devleti'nin kurulması sağlanmıştır.

5.4. Kimler Elçi Olarak Seçilmiştir?

Yalabaç/yalavaç Gök-Türkler’de bir idari unvan olmayıp geçici elçilik uygulamalarında yerine getirilen görevi ifade etmiştir. Diplomatik ilişki kurulan devlete verilen öneme ya da görevde ulaşılmak istenen amaca göre çeşitli düzeyde askeri/idari unvan sahipleri elçilik yapmak üzere görevlendirilmiştir. Örneğin, ticaretle ilgili görüşmeler için seçilen ve ticaret ehli Soğdu bir lider olarak elçi Maiankh başkanlığındaki heyetler 567’de Sâsânilere ve 568’de Bizans’a gönderilmiştir (Blockley, 2006: 113, 115, 117, 262, Chavannes 2013: 298-299, Palaz Erdemir 2003: 12-14). Kağanın kardeş ya da oğullarına verilen Tigin (ya da Tegin) unvanına sahip olan kişilerin elçilik yapabildiği, savaş zamanında askeri yönetimde yüksek bir rütbeyi ifade eden Tarkan unvanına sahip kişilerin barış zamanında devletler arası ilişkilerin yürütülmesinde görev aldıkları bilinmektedir (Xingliang ve Hongzhen 2015: 114). Buna bir örnek 571’de Bizans’a elçi olarak Tagma Tarkan’ın gönderilmesidir (Blockley, 2006: 147, 269). Diğer örnekler ise 587’de Doğu Gök-Türk Devleti kağanı İşbara’nın Sui Devleti’ne oğlunu elçi yollaması (Taşağıl, 2014: 58), 618’de Doğu Gök-Türk Devleti Kağanı Shih-pi’nin T’ang Devleti imparatoru Kao-tsu’ya oğlu Kutlug Tegin başkanlığındaki heyeti elçilik göreviyle göndermesidir (Taşağıl 2014: 83-84).

5.5. Elçi Dokunulmazlığı

Gök-Türk Devleti kağan ve yabgularının elçi kabulleri örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla, elçi dokunulmazlığı ilkesel olarak kabul edilmekte ancak uygulamada bu dokunulmazlıklar Gök-Türk topraklarında elçilerin işledikleri suçlar ya da gönderen devletin herhangi bir düşmanlık sergilemesi söz konusu olduğunda rafa kaldırılabilir. Daha devlet kurulmadan önce, 546’da Juan-Juan elçisinin Bunun tarafından öldürülmesi örneği hatırlanmalıdır. Bunun’ın bu tepkisiyle Juan Juan devleti ile siyasal ilişkileri kesme isteğini ortaya koyan analiz, aslında Gök-Türkler’in daha devletleşmeden diplomatik olarak elçinin öldürülmesinin ilişkilerin kesilmesi yolu olduğunu bildiğini göstermektedir. Ancak benzer durum kendilerine karşı uygulandığında, karşı devletin ‘resmi’ açıklamasına uygun davranıldığı ve siyasal dengelerin diplomatik olarak da gözetildiği anlaşılmaktadır. 567’de İstem Yabgu tarafından Sâsâni Devleti’ne, Anuşirvan’a gönderilen elçi heyetine hakaret edilmesi, ardından ikinci heyetten bazı elçilerin zehirlenerek öldürülmesi örneklerinde ilişkiler hemen kesilmemiştir, çünkü her ne kadar zehirlenme olayına İstemi Yabgu da kanaat getirmiş olsa da, Sâsâniler elçilerin hava şartlarından dolayı öldükleri yolunda resmi cevap vermişlerdir (Blockley 2006: 113, 115, 262, Chavannes 2013: 298, Cahun 2013: 89-90, 93, Gumilev 2011: 58, 64-65, Ligeti 1986: 59-61). Ancak sonraki dönemde Gök-Türk-Sâsâni düşmanlığında bu olayın etkisinin bulunduğu da kabul edilmektedir.

Gök-Türklerin ilişkide bulunduğu devletlerle yaşadıkları tansiyonların, elçilere yapılan muameleye yansdığı görülmektedir. Bir örnek, II. Tiberius – Sezar adına Valentinus başkanlığında elçi heyetinin 576 dolaylarında Tardu Yabgu’ya giderken yolda onunla görüşen Türk Şad’ın Bizans ihanetleri nedeniyle kızgınlığını elçiye yansıttmasıdır. Aslında Bizans’ın ihanetleri karşısında elçiyi öldürmesi gerektiğini dahi söylemiş, Menander’in ifadesiyle elçiler “... alıkonulmuş, aşağılanmış, alaya alınmış, ayrıca kötü muamele edilmişler, daha sonra gitmelerine izin verilmiş”tir (Blockley 2006: 171, 173, 175, 179). Çin’le ilişkilerde ise daha fazla örneğe rastlamak mümkündür: Elçiler kimi zaman şüphe için alıkonulmuştur, kimi zaman pazarlıklar, kimi zamansa elçiye sempati duyulduğu için. 565’te Kuzey Chou’dan Mukan Kağan’a gönderilen dört eyaletin duklerini içeren elçi heyetinin yıllarca alıkonulması (Taşağıl 2014: 31-32, 175-176), 580’de Taspar Kağan’ın Kuzey Chou’dan kendisine gönderilen elçi gurubu içindeki Ch’ang Sun-sheng’i

sevdiği için yıl sonuna kadar alıkoyması (Taşağıl 2014: 37, 44-46, 180-183) örnekleri mevcuttur. Ayrıca elçilerin hapsedildiği de bilinmektedir. 620 yılında T'ang Devleti'nden Doğu Gök-Türk Devleti Ch'u-lo Kağan'a gönderilen elçi Cheng Yüan-shou'nun kağanın zehirlenmesinden sorumlu tutularak hapsedilmesi, onu hapisten çıkarmak için gönderilen diğer elçilerin de (Li Kui ve general Ch'ang-sun Hsün-te) hapsedilmesi söz konusu olmuştur (Taşağıl 2014: 87-89). Gök-Türklerin ilişkide bulunduğu devletlerin de benzer uygulamalar yaptığı düşünüldüğünde, diplomatik iletişimi sağlayan elçilerin dokunulmazlıklarının seyahatleri sırasında sağlandığı ancak dönemin genel devletlerarası ilişki yapısına ya da elçilerin ihlallerine göre (suikast) kaldırıldığı görülmektedir.

5.6. Öndegelme-Protokol Sırası

Her ne kadar dönemde elçilerin protokol sırası gibi standart bir yapının olup olmadığı konusunda net bilgi bulunmasa da, yapılan uygulamalara bakıldığında devletlere verilen öneme göre elçilerin adına protokol denilemeye de bir düzene göre kabul edildiği anlaşılmaktadır. Elçiyi gönderen devletin kabul eden devlet nazarındaki ittifak düzeyi, diplomatik kabule de yansıtılmıştır. Burada görülen işleyiş, elçilerin oturtulma düzenidir; önem verilen devletin elçisinin kağana yakın ve diğer elçilere göre daha yüksekte oturtulmasıdır.

569 yılında Bizans'tan Gök-Türklerle ittifak anlaşması yapmak üzere gönderilen ilk elçilik heyetinin başkanı olan Zemerkos'un görevi sırasında (Chavannes 2013: 299-302, Palaz Erdemir 2003: 21, Luttwak 2012: 137-141, Ligeti 1986: 63-70, Gömeç 2016: 97-98) İstemi Yagbu'nun huzurunda Sâsâni elçisinden daha yükseğe oturtulması, Menander tarafından da şu şekilde edilmiştir: "İstemi Romalıları daha çok itibar gösterdi ve onları daha yüce bir mevkide oturtarak yaslanmalarını sağladı" (Blockley 2006: 121, 123). Bir başka ilginç örneğe 577 yılında rastlanmaktadır. Kuzey Ch'i Devletin saldırı altındayken yardım talebini iletmek üzere Taspar Kağan'a elçi vezir Ho-hsi Yung-an gönderilmiştir. Ancak bu elçi daha Gök-Türk merkezine varmadan devleti yıkılmıştır. Durum böyle olunca Kağanın karşısındaki diplomatik pozisyonu değiştirilmiş, orada bulunan T'u-yü-hun elçisinin alt tarafına oturtulmuştur (Taşağıl 2014: 35-36, 178).

5.7. Diplomatik Dil

Son olarak değineceğimiz konu ise, Gök-Türk devletinin diplomatik iletişimde kullandığı dildir. Gök-Türk Devleti'nin dış dünyayla diplomatik ilişkilerinde elçiler aracılığıyla sözlü mesajların yanı sıra çok sayıda mektup da gönderilmiş ve kabul edilmiştir: 584 yılında İşbara Kağan'ın Sui imparatoruna ve imparatorun kağana, 585'te yine İşbara'nın Sui imparatoruna, 587'de Baga Kağan'ın Sui imparatoruna, 598'de Tardu Kağan'ın Bizans imparatoruna, 607'de Ch'i-min Kağan'ın Sui imparatoruna gönderdiği mektuplar olduğu bilinmektedir (Taşağıl 2014: 55-57, 60, 76, 120, 187-189, 190, Chavannes 2013: 310-316, Palaz Erdemir 2003: 13, Gömeç 2016: 119). Ancak mektupların ne oranda gönderen devletin ne oranda kabul eden devletin dilinde yazıldığı ve hangi merkezde tercüme edildiği konusu pek belirgin değildir. Çin devletleriyle ilişkilerde, Çin dilinin ya da Türkçenin karşılıklı olarak yönetim merkezlerindeki çok sayıda tercüman aracılığıyla ya da doğrudan bu dilleri konuşan elçiler aracılığıyla diplomatik iletişimde eşit düzeyde kullanılmış olması olasıdır. Karşılıklı yoğun ticari, kültürel hatta akrabalık ilişkileri bunu mümkün kılabilir. Ancak tarihi örnekler içinde bir tanesi, ilginçtir. Gök-Türkler'den günümüze ulaşan somut bir diplomatik yazışma örneği henüz bulunmuş olmamakla birlikte, Bizans'a gönderilen ilk elçilik heyetinin götürdüğü mektubun dili hakkında farklı ifadeler yer almaktadır.

Menander'in 6. yüzyılda yazdığı eserinde Soğdu Maniakh'ın 568'de İstemi Yagbu adına II. Justinos'a götürdüğü mektup anlatılmaktadır: "Maniakh mektupla birlikte yola

çıktı... İmparator İskitçe yazılmış olan mektubu bir tercüman aracılığıyla okuduğunda , elçilik heyetini camı gönülden huzuruna kabul etti...” (Blockley 2006: 115). Menander’in İskitçe ifadesi, çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Öncelikle Menander’in eserini yayımlayan Blockley, diğer dönem kaynaklarıyla yaptığı karşılaştırmalardan yola çıkarak, İskitçe ifadesinin genel olarak Orta Asya’da konuşulan dilleri göstermek için kullanılmış olabileceğini, bu yüzden aslında mektubun dilinin kesin olarak belirlenmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ona göre zaten Menander de dilin ne olduğunu bilmemektedir. Dolayısıyla, muhtemeldir ki Maniakh’in elçi olmasından yola çıkarak, mektubun Soğdlular gibi yerleşik halklardan birinin dilinde olmasının daha büyük ihtimal olduğunu ifade etmektedir (Blockley 2006: 263-note119). Cahun ise, bu elçilik heyetinin Bizans’a ayrıca bir ‘itimatname’ ve İskit yazısıyla yazılmış bir mektup götürdüğünü, bu yazının aslında “... Sibirya ve Moğolistan’daki yazıtlarda rastladığımız ve kısa zaman önce deşifre edilen eski Orhun ve Yenisey Türk yazısı...” olduğunu belirtmektedir. Hatta “... Bizans’ta bu kadar uzaktan Türklerin eski Hyung-nularla aynı karakterde yazısını okuyup çevirebilecek çevirmenlerin bulunmasını” da önemli görmektedir (2013: 91-93). Ayrıca Cahun’un bir itimatnameden bahsedilmesi, diplomatik açıdan oldukça önemlidir. Ligeti, mektup hakkında sadece İskit harfleriyle yazılı olduğu bilgisini verirken (1986: 61-63.), Taşağıl mektubun dilinin Türkçe (İskitçe) olduğunu (2017: 136-137) ifade etmektedir. Gömeç’e göre de İskit harfleri denmesine rağmen mektubun dili şüphesiz Köktürkçedir. Çünkü o dönemde Bizanslıların münasebette buldukları Türk menşeli halklara Hun ya da İskit demesini, İskitlerin de Türk ya da Türkleştigiğine delil olduğunu değerlendirmektedir (2016: 95). Diplomatik olarak gönderen devlet olduğunda Gök-Türklerin Türkçeyi kullandığına ilişkin bir başka görüş ise Mori’ye aittir. 607’de Ch’i-min Kağan’ın Sui imparatoruna gönderdiği mektubu analiz ettiği çalışmasında, Mektubun Gök-Türkçe yazılıp sonradan Çinceye çevrildiği görüşünü ortaya koymaktadır (1966: 371). Bu analizler değerlendirildiğinde, ciddi bir siyasal güç olarak dönemin diğer büyük güçleriyle diplomatik iletişim kurmuş olan Gök-Türk devletinin, siyasal meşruiyetini ve üstünlüğünü göstermek için kendi dilinde yazılı iletişim kurmuş olması, daha olası görülmektedir. Orhon yazıtlarının varlığı neticesinde, Gök-Türk alfabesinin yazılı diplomatik iletişimde de kullanıldığı kabulü normaldir.

SONUÇ

Henüz bir devlet yapılanması oluşmamışken bile devletler arası ilişkilere ve işleyişe dair bilgiye sahip oldukları elçilik uygulamalarından anlaşılan Gök-Türklerin kurdukları devletin teşkilat yapısına ilişkin sınırlı tarihi kaynak olmasına rağmen, mevcut araştırmalar dış ilişkilerine ve bürokrasisine dair bilgileri de ortaya koymaya başlamıştır. İlgili çalışmalar ışığında Gök-Türklerin ilk dönemdeki devlet bürokrasisinde toy/kurultay, ayukı (hükümet), kağan, katun, yabgu, aygucu, bitigci, tamgacı, tilmaç ve yalavaç gibi idari yapı ve unvanların dış politika bürokrasisi ve diplomaside bir şekilde görevleri ve rolleri olduğu tespit edilmiştir. Diplomatik uygulamalar hakkındaki çıkarımları ise, en uygun örnekler olan geçici elçilik misyonları hakkındaki detaylı anlatımlardan yapmak mümkün olmaktadır. Buna göre, Ön Asya’da kadim İpek Yolu güzergahında yer alan Juan-juan ve Sasani örnekleriyle birlikte, Bizans ve yoğunlukla Çin devletleriyle Gök-Türklerin diplomatik ilişkileri incelendiğinde, özellikle siyasi/askeri ittifak kurmak için yapılan diplomatik evlilikler ve aynı zamanda ticari meta olarak da değerli yüksek miktardaki diplomatik hediyeler öne çıkan uygulamalardır. Komşu ülke hanedanlarıyla ittifak ilişkisi kurmak için yapılan bu barış evliliklerinin, siyasal varlıklar arasındaki ilişkilerin diplomatik boyutunu aşarak elçiler aracılığıyla içişlerine karışma ve propaganda yapabilmeye

misyonlarına da aynı zamanda daha sağlam zenim hazırlamış olduğu açıktır. Karşılıklı diplomatik hediyeler olarak özellikle yüksek miktarda at, ipek kumaş ve değerli madenlerin öne çıktığı görülmektedir ki, aynı zamanda ticaret yolları üzerinde bulunan bu güçlerin ticari hayatları açısından da önemli metalar oldukları anlaşılmaktadır.

Gök-Türklerin elçi uygulamalarına bakıldığında, Ön Asya tarihinde Hunlar'dan gelen gelenekleri de devam ettirerek, ilişkide buldukları mevcut devletlerin uygulamalarına karşılık bir yapı oluşturdukları anlaşılmaktadır. Elçi dokunulmazlığının ilkesel olarak benimsendiği, bununla birlikte elçilerin suç işlemesi durumunda alıkoyma ya da hapis cezalarına çaptırıldıkları, ayrıca erken dönemde bir elçinin öldürülmesi örneği de görülmektedir. Önemli bir devlet görevi olarak elçilik misyonunun oluşturulduğu, elçi olarak seçilen unvanlardan anlaşılmaktadır; kağanın oğullarını görevlendirmiş dahi olması bunun kanıtıdır. Yine dönemin genel diplomatik özelliklerine uygun olarak önde gelme-protokol sırası uygulamasının da yapıldığı, açık örneklerden anlaşılmaktadır. Diplomatik iletişimde sözlü mesajlarında yazılı mesajların da (mektup) kullanıldığı kesinken, mektupların Türkçe hazırlanıp, kabul eden devlet nezdinde tercümelerin yapıldığı yönünde daha belirgin bir kanaat bulunmaktadır.

Gök-Türkler hakkında bu diplomatik yapı ve işleyiş bilgilerinin ortaya konabilmesi, Ön Asya'da ticaret yolları üzerinde yaklaşık iki yüzyıl boyunca ciddi bir güç olarak yer almış ve çok geniş bir alana hakim olmuş bu siyasal varlığın, dönemin siyasi ve ticari mücadelelerindeki yerini belirginleştirmede önemlidir. Bu çalışmanın II. Gök-Türk Devleti hakkında tespit edilmiş verilerle de bütünleştirilerek aynı metotla geliştirilmesi yoluyla, daha kapsamlı bir analiz mümkün olabilecektir.

EK 1

Menander Tarihi'nde Türklerle İlgili Fragmanlar²

4, 1-8 Eftalit Krallığının Yıkılması; Avarların Göçü (tahminen 560 öncesi)

4, 2

Türklerin lideri İstemi Avarların göç ettiğini ve giderken Türk mülküne verdikleri zararı öğrendi (s. 45), barbarlara has şekilde böbürlenerek şöyle dedi “Kuş değiller ki Türklerin kılıcından gökyüzüne uçup kurtulabilinler ya da balık değiller ki suların en dibine inip saklanabilinler; yeryüzünde gidecekler. Eftalitlerle savaşım bitince Avarların üzerine yürüyeceğim ve kudretimden kaçamayacaklar.” Denilir ki, İstemi bu konuşmasında Eftalitlerle olan savaşını methetmeye devam etti. (s.47)

10, 1 Romalılara Gönderilen Türk Elçi Heyeti (568/69)

10, 1

Justinos'un hükümdarlığının dördüncü yılında Türklerden bir elçilik heyeti Bizans'a geldi. Daha önce Eftalitelere şimdi ise Türklerle bağlı olan Soğdlular, hükümdarlarının

² Francis Cairns (Publications)'dan 11 Şubat 2018 tarihinde alınan izinle ilgili kısımlar makale yazarı tarafından İngilizce baskıdan Türkçe'ye çevrilmiştir: Blockley R. C. (2006). *The History of Menander The Guardsman. Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes*, Cambridge: Francis Cairns. Orijinal sayfa numaralarına metin içinde yer verilmiştir.

Translated, by permission, from R.C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman. Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes* (ARCA 17. 978-0-905205-25-0. xiii+307pp. 1985, Liverpool. Pb. repr. 978-0-905205-45-8. 2006, Cambridge), published by Francis Cairns (Publications).

Perslilere elçi göndererek, Soğdluların onların ülkesine girip Medlere ham ipek satmalarını istemelerini talep ettiler. İstemi kabul etti ve (s. 111) Maniakh başkanlığındaki Soğdlu elçileri gönderdi. Pers hükümdarına ulaştıklarında, ondan ülkesinde engelsiz şekilde ham ipek satma izninin verilmesini istediler. Hükümdar bu talepten memnun olmamıştı, ülkesine serbest giriş hakkı verme konusunda gönülsüzdü, cevabını ertesine güne erteledi ve bu ertelemeler devam etti. Birkaç ertelemenin ardından Soğdluların cevap için ısrar etmeleri üzerine, Kısra bu konuyu görüşmek üzere bir toplantı yaptı. Eftalit hükümdarı karısını zorla aldığından kendi kabilesine ihanet ederek Türklere dönen (aynı zamanda onları terk edip Medlere katılan) Eftalitle Katulph, Pers hükümdarına ipeği geri çevirmemesini ve bedelini ödeyerek satın almasını, elçilerin gözlerinin önünde yaktırmasını, böylelikle hem adaletsizlikle itham edilemeyeceğini hem de Türklerin ipeğini istemediğini de açıkça göstermiş olacağını tavsiye etti. İpek yakıldı ve Soğdlular yaşananlardan büyük bir memnuniyetsizlikle evlerine geri döndüler.

Soğdlular yaşananları İstemi'ye anlattıklarında, İstemi dostane ilişkiler kurmak istediğinden Perslere bir başka elçi heyeti gönderdi. Bu ikinci Türk elçi heyeti Pers hükümdarına ulaştığında, hükümdar devletin ileri gelenleri ve Kaltuph'la yaptığı görüşmeler sonucunda, İskitlerin güvenilmez doğasından dolayı Türklere dostane ilişkiler kurmanın Pers çıkarlarına tamamen ters olacağına karar verdi. Bu arada birkaç elçinin zehirlenmesini emretti ki, bundan sonra Pers ülkesine gelmek istemesinler. Türk elçi heyetinin çoğu, yani üç ya da dört tanesi hariç diğerleri, yemeklerine karıştırılan bir zehirle öldürüldüler. Persler arasında, Türk elçilerin, Pers ülkesinin boğucu sıcağından dolayı öldükleri, çünkü kendi ülkelerinin karla kaplı olduğunu ve bu kadar uzakta dayanamadıkları şeklinde bir haber yayıldı. Suikasttan kurtulan elçiler şüpheleniyor olmalarına rağmen, ülkelerine dönünce Perslerin yaptığı açıklamayı iletiler. (s. 113) Ancak kurnaz ve akıllı bir adam olan İstemi neler olduğunu anladı ve elçilerin aslında bir ihanet sonucu öldürüldüğü gerçeğini gördü. Bu olay, Türklere Persler arasındaki düşmanlığın sebebiydi.

Soğdların öncüsü Maniakh bunu fırsat bildi ve İstemi'ye Türklerin Romalılarla dostluk kurmasını ve Romalıların ipekten diğer halklardan daha fazla istifade edeceği için, onlara satmak için ham ipek göndermesini tavsiye etti. Maniakh Türk elçilere katılmayı ve Romalılar ile Türklerin dost olmasına yardımcı olmayı çok istediğini söyledi. İstemi rıza gösterdi ve Maniakh'la birlikte birkaç kişiyi selamları, değerli ipek hediyeleri ve bir mektupla birlikte elçi olarak Roma İmparatorluğu'na gönderdi.

Maniakh mektupla birlikte yola çıktı. Birçok yoldan ve bölgeden geçerek, bulutlara kadar uzanan yüksek dağları, ovaları ve ormanları, bataklıkları ve nehirleri aşarak yolculuk yaptı. Kafkasları geçti ve sonunda Bizans'a geldi. Saraya varıp İmparatorun huzuruna çıkınca, dostluk hukukunun gerektirdiği her şeyi yaptı. Mektubu ve getirdiği hediyeleri ilgililere teslim etti ve bu zahmetli yolculuğun boşa gitmemesini umduğunu söyledi.

İmparator İskitçe yazılmış olan mektubu bir tercüman aracılığıyla okuduğunda, elçilik heyetini canı gönülden huzuruna kabul etti. Elçilere Türklerin yönetimi ve yaşadıkları topraklar hakkında sorular sordu. Dört prensliklerinin olduğunu ancak tüm halk üzerindeki yetkinin sadece İstemi'de olduğunu söylediler. Türklerin Eftalitleri yenerek kendi egemenlikleri altına aldıklarını söylediler. İmparator sordu: "Yani Eftalitlerin tümünü mü kendinize tabi kıldınız?" Elçiler cevapladı: "Tamamını." Daha sonra İmparator sordu: "Eftalitler şehirlerde mi yoksa köylerde mi yaşıyorlar?" Elçiler: "Efendimiz, şehirlerde yaşıyorlar." İmparator dedi ki: "O halde açıkça bu şehirlerin hakimi sizsiniz." Elçiler "Doğru" dediler. İmparator sordu: "Bize Türk hakimiyetinden korkan Avarların miktarını (s.115) ve hala size bağlıların olup olmadığını söyleyin." "İmparatorum, hala bize bağlı olan bir kısım var. Kaçanların sayısı ise sanırım yaklaşık yirmi bin dolayında." Ardından

elçiler Türklerin hakimiyetindeki kabileleri tek tek saydılar ve İmparator'dan barış ve Romalılarla Türkler arasında bir savunma ve saldırı ittifakı kurma talebinde bulundular. Ayrıca Roma devletinin toprakları üzerinde baskı kuran düşmanlarını bertaraf etmeye de çok istekli olduklarını ifade ettiler. Konuşmaları sırasında Maniakh ve diğerleri ellerini havaya kaldırdılar ve sözlerinde dürüst oldukları hususunda yemin ettiler. Ayrıca, sözleri yalansa ve söylediklerini yerine getirmezlerse kendileri üzerine, hatta İstemi ve tüm milletleri üzerine lanet okudular. Türk halkı bu şekilde Romalıların dostları haline geldiler ve devletimizle bu ilişkileri kurdular.

10, 2-5 Türklere Gönderilen Zemerkos Elçi Heyeti (569-571)

10, 2

Önceden Sakalar olarak adlandırılan Türkler Justinos'a barış için bir elçi heyeti yolladığında, İmparator da Türklere elçi göndermeye karar verdi. O sırada doğu şehirlerine komuta eden general olan Kilikyalı Zemerkos'a bu görev için hazırlanması talimatı verdi. Bu uzun yolculuk için tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Zemerkos, Maniakh ve yanındakilerle birlikte, Justinos'un hükümdarlığının dördüncü yılının sonuna doğru, on beş yıllık döngünün ikinci yılında ve Latin Ağustos ayının başlarında Bizans'tan yola çıktılar.

10, 3

Zemerkos ve yanındakiler uzun günler süren yolculuğun ardından Soğd topraklarına girdiler. Atlarından indikleri anda, belli ki böyle yapmaları emredilmiş olan Türkler, onlara demir satmaya giriştiler. Sanırım bunu yapmaktaki amaçları, demir madenleri olduğunu göstermektir. Aralarında demirin kolayca elde edilemediği söylendi. O yüzden, (s. 117) bu gösteriyi demir bulunan topraklara sahip olduklarını vurgulamak için yaptıklarını düşünebiliriz.

Kabilelerinde uğursuz şeylerden kötü ruhları kovdukları söylenen kişiler Zemerkos ve diğerlerine yaklaştılar. Getirdikleri bütün eşyaları aldılar ve yere koydular. Buhur ağacı dallarıyla ateş yaktilar, ziller ve davullarla gürültü yaparak kendi İskit dillerinde kulağı tırmalayan bazı sözlerle ilahi şarkılar söylediler, ateşten çatırdayan buhur ağacı dallarını eşyaların üzerinde salladılar. Bu şekilde büyük bir coşkuya kapılmış ve adeta çıldırmış bir şekilde kötü ruhları kovduklarını farz ediyorlardı. Bu gibi bazı adamların kötü ruhları kovan ve onlara karşı koruyucu oldukları düşünülüyordu. Kötü ruhları kovduktan, ki öyle yaptıklarını sanıyorlardı, ve Zemerkos'u ateşin içinden geçirdikten sonra kendilerinin de arınmış olduğuna inanıyorlardı.

Bu şekilde olaylar bittikten sonra, onları Kağan'ın bulunduğu Akdağ'a (ya da Grekçe Altın Dağ'a) onları götürmekle görevlendirilen kişilerle birlikte yola çıktılar. Zemerkos ve yanındakiler İstemi'nin o sırada kaldığı yere – 'Altın Dağ' denilen vadiye ulaştıklarında görüşmeye çağrıldılar ve hemen İstemi'nin huzuruna çıktılar. İstemi bir otağın içinde, gerektiğinde tek bir atın çekebileceği iki tekerlekli altın bir tahtta oturuyordu. İstemi'yi selamladılar, gelenek olduğu üzere getirdikleri hediyeleri sundular ve hediyeler görevliler tarafından alındı.

Daha sonra Zemerkos konuşmasını yaptı: "Pek çok halkın hakimi büyük İmparatorumuzun elçisi olarak size mesajımı iletirim: 'Roma devletine karşı iyi niyetli ve dostumuz olarak, bahtınız açık olsun ve başarı sizinle olsun. Daima düşmanlarınıza galip gelesiniz ve onları mülk edinesiniz. Dostluk kaidelerini yok eden haset bizden uzak olsun. Türk kabileleri ve Türklere tabi olanlar benim dostlarımdır ve siz de aynı şekilde bizi dost bilebilirsiniz.'" Zemerkos bunları söyledikten sonra İstemi de cevaben benzer şeyler söyledi.

Daha sonra ziyafete geçtiler ve günün geri kalanını (s. 119) aynı otağda cömertçe hazırlanmış davette geçirdiler. Otağ, özensiz şekilde pek çok renkte boyanmış ve duvarlara asılmış ipekli eşyalarla döşenmişti. Bizimki gibi üzümünden sıkılan şarap içmediler, çünkü

toprakları şaraplık üzüm yetiştirmeye elverişli değildi ve bu bitki türü o bölgede yetişmiyordu. Kendilerinin bir tür tatlı şarabını içip bitirdiler. Sonra kendi otağlarına döndüler.

Ertesi sabah yine ipekten çok renkli duvar eşyalarıyla döşenmiş bir başka barınakta görüştiler. İçinde değişik şekillerde heykeller duruyordu. İstemi tamamen altından yapılmış bir divanda oturuyordu. Binanın ortasında altından ayaklı vazolar, maşrapalar ve yine altından testiler bulunuyordu. Yine ziyafet verildi ve içkiler içilirken gerektiği kadar konuşup birbirlerini dinledikten sonra ayrıldılar.

Sonraki gün içinde altın yıldızlı direkler ve dört altından tavus kuşuyla desteklenmiş ve dövme altından yapılmış bir divan olan bir başka yapıya geldiler. Yapının önünde geniş bir alana dizilmiş ve içinde gümüşten yapılmış pek çok malzemenin, tabaklar ve çanakların ve yine gümüşten yapılmış ve bizim yaptıklarımızdan aşağı kalmayan çok sayıda hayvan heykeli bulunan yük arabaları bulunuyordu; Türklerin hükümdarı işte bu kadar zengindi. Zemerkos ve refakatindekiler orada beklerden, İstemi, Zemerkos'un yirmi hizmetkari ve refakatçisiyle Perslere karşı çıkacağı sefere eşlik etmesine, diğer Romalıların Zemerkos'un dönüşünü beklemek üzere Kholiatai topraklarına dönmelerine karar verdi. İstemi ... ve onları hediyelerle onurlandırarak gitmelerine müsaade etti. Zemerkos'a Kherkhir adındaki halktan savaş tutsağı olarak alınan bir kadın köle sundu. Ve Zemerkos Perslere karşı savaşmak için yola çıktı.

Bu sefer sırasında Talas adındaki yerde ordugahlarını kurduklarında, Perslerden bir elçi İstemi ile görüşmeye geldi. Romalı ve Persli elçileri kendisiyle birlikte akşam yemeğine davet etti. (s. 121) Akşam yemeğine gittiklerinde İstemi Romalılara daha çok itibar gösterdi ve onları daha yüce bir mevkide oturarak yaslanmalarını sağladı. Dahası, Perslilerin yüzünden haksızlığa uğradığını ve bu yüzden onlarla savaşmaya geldiğini söyleyerek, Perslilere pek çok şikayette bulundu. İstemi öfkeyle suçlamalarını dile getirirken, Persli elçi yemekte sessiz kalma kuralını bozup cesurca İstemi'nin suçlamalarını cerh ederek süratle cevap vermeye başladı. Orada bulunanlar elçinin kurallara aykırı davranması, ölçsüz ifadeler kullanması ve taşkınlığı karşısında hayretten donup kaldılar. Bu şekilde yemekten ayrıldılar ve İstemi Perslere karşı düzenleyeceği saldırıyı hazırladı.

Bu olaylardan sonra Zemerkos ve refakatçilerini çağırdı, Romalılara karşı olan dostluğunu yeniden teyit etti ve onları vatanlarına doğru yolculuklarına uğurladı. Maniakh ölmüş olduğu için, onlarla birlikte bir başka elçi gönderdi. Bu yeni elçinin adı Tagma'ydı ve unvanı Tarkandı. Netice olarak Tagma, beraberinde merhum Maniakh'ın oğlu ile İstemi tarafından Romalılara elçi olarak gönderildi. Çok genç bir delikanlı olmasına rağmen babasının unvanı verilmiş ve unvan sıralamasında Tarkan Tagma'nın hemen ardında yer almıştır. Şahsi fikrime göre, Maniakh İstemi'ye karşı çok dost canlısı ve sadık olduğundan oğluna babasının unvanı verilmişti.

İstemi, Zemerkos ve maiyetinin gitmesine izin verdikten sonra, daha önce beklemeleri söylenen yere gönderilmiş olan Romalılara yetiştirildi. Onlara katıldılar ve evlerine doğru yola çıktılar, ilk şehir olan Kholiatai'den ayrılarak müstahkem mevkiiler boyunca ilerlediler. (s. 123)

10, 4

Romalı elçilerin gelmiş olduğu ve bir Türk elçi heyetiyle birlikte Bizans'a geri dönüyor oldukları haberi Türklerin topraklarından yakın kabilelere doğru yayılınca, bu kabilelerin lideri İstemi'den kendi halkından birkaç kişinin Roma İmparatorunu görmeleri için gitmelerine izin vermesini rica etti. Önce İstemi kabul etti, ancak ardından diğer kabile reisleri de aynı talepte bulununca, sadece Kholiatai liderinin isteğine razı oldu. Romalılar onu Oekh Nehrinin karşı tarafında yanlarına aldı ve uzun bir yol kat ettikten sonra, oldukça

büyük ve geniş bir göle vardılar. Zemerkos burada üç gün dinlendi ve İmparatora Türklerden geri döndükleri haberini içeren kısa bir mektubu götürmekle görevlendirdiği George'yi gönderdi.

George on iki Türkle birlikte suyun olmadığı ve tamamen çölle kaplı ancak daha kısa olan bir rotayı takip ederek Bizans'a doğru yola çıktı. Zemerkos kumluk sahil boyunca 12 gün ilerledi ve Attila'ya kadar, zorlu bir arazinin çevresine ulaştığında önce Ikh nehrini, sonra Daikh nehrini ve ardından birkaç gölü daha geçerek ulaştı. Ardından, Kopphen nehrinin civarındaki ormanlık alandan geçerken kendilerine pusu kurup tutsak etmek için dört bin Persin beklediği haberini veren Ugurlara geldiler. O dönemde İstemi adına orada idareyi sağlayan Ugurların lideri hayvan derisinden tulumları suyla doldurarak, çölü geçerken yanlarında içecek bulunması için Zemerkos ve yanındakilere verdi. Bir göle rastladılar ve bu büyük gölü geçtikten sonra Kopphen nehrinin boşaldığı göllere ulaştılar. Perslerin gerçekten orada kendilerini bekleyip beklemediğini kontrol etmek için, buradan ileriye gözcüler gönderdiler. Bölgeyi baştan sona araştırdılar ve hiç kimseyi göremediklerini rapor ettiler. Oromuski kabilesinden çok korktukları için, yine de Alanların topraklarına doğru büyük bir endişe içinde ilerlediler. (s. 125)

10, 5

Alanların ülkesine ulaştıklarında, beraberlerindeki Türklerle birlikte Alan hükümdarı Sarosius'la görüşmek istediler, o da Zemerkos ve refakatindekileri memnuniyetle kabul etti ancak Türk elçileri silahlarını bırakmadıkça kabul etmeyi reddetti. Zemerkos'un hakemlik yapmasına kadar bu anlaşmazlık hakkında üç gün boyunca tartıştılar. Sonunda Türkler, Sarosius'un huzuruna istediği gibi silahlarını bırakarak çıktılar. Sarosius, Zemerkos ve yanındakilere Miusimianların topraklarından geçen yoldan gitmemelerini çünkü Perslerin Suania'da onları beklediğini, Dareine denen yola saparak evlerine gitmelerinin daha iyi olacağını tavsiye etti. Bunu öğrenen Zemerkos, Perslerin ipeğin önden yollandığını düşümlerini ve kendisinin de ertesi gün yoldan geçeceğini sanmalarını sağlamak için, ipek taşıyan on hamalı Miusimia üzerinden gönderdi. Hamallar yola çıktıktan sonra Zemerkos Perslerin pusuda beklediği düşünülen Miusimia'yı sol gerisinde bırakarak, Dareine üzerinden Apsilii ülkesine doğru yola devam etti. Zemerkos Rogatorium'a vardı, ardından Phasis nehrine kadar gemiye bindiği Karadeniz'e ve başka bir gemiyle Trapezus'a gitti. Atlı postaya katılıp Bizans'a ulaştı, İmparatorun huzuruna çıktı ve her şeyi anlattı. Zemerkos'un Türklere gidiş ve dönüş yolculuğu böylece sona erdi. (s. 127)

13, 1-5 Kısranın Hristiyanlara Zulmetmesi; Persarmenianların Romalıların Cesaretlendirmesiyle İsyân Planı (570-571)

13, 5

Romalılar ve Perslerin savaşmasının pek çok farklı nedeni bulunmakla birlikte, Justinos'u Perslere karşı bu kadar düşmanlığa iten Türk milleti olmuştur. Çünkü Medlerin topraklarına saldırıp yakıp yıktıktan sonra Justinos'a bir elçi heyeti gönderip Perslerle karşı savaşta kendilerine katılmaya kışkırttılar. Ortak düşmanı ortadan kaldırmak için Türklere katılıp dostluğunu göstermesini istediler. Böylece bir yandan Türklerin diğer taraftan Romalıların saldırısıyla Persler ortadan kaldırılabilir. Bu hevesle Justinos Perslerin iktidarının devrileceğini ve sona ereceğini düşündü. Bu yüzden Türklerin kendisiyle dostluk ilişkilerini mümkün olduğunda sıkı sürdürmesi için gerekli tüm hazırlıkları yaptı. (s. 147)

19, 1-2 Türklere Gönderilen Valentinus Elçi Heyeti (575-76)

19, 1

Tiberius Sezarın hükümdarlığının ikinci yılında, daha önce bahsedilen Kısra ile ilgili olayların yaşanmasından kısa süre önce, Romalılarından Türklere bir başka elçi heyeti daha gönderildi. Heyetin başında İmparatorluk muhafızlarından Valentinus bulunmaktaydı. Bu göreve atandıktan sonra refakatindekilere ek olarak yüz altı Türkle yola çıktı. O sırada daha önce çeşitli sebeplerle farklı kabilelerden gönderilen Türkler uzun süredir Bizans'ta bulunuyorlardı. Bazıları Bizans'a elçilik göreviyle gelmiş olan Anankhast'ın beraberinde getirdikleriydi; bazıları başkente Eutychiüs'la birlikte gelmişlerdi; bazıları Valentinus'un önceki görevi sırasında onunla birlikte gelmişlerdi (çünkü Türklere iki kez elçi göreviyle gitti); diğerleri de Herodian ve Kilikyalı Paul ile birlikte gelmişlerdi. Tüm bu elçilik görevlerinin sonucunda Bizans'ta Türk denilen yüz altı İskitli toplanmıştı ve Valentinus başkentten yola çıkarken hepsini yanında götürdü.

Hızlı ticaret gemilerine binerek Sinop (s. 171) ve (Kırım'ın batı kıyısında bulunan) Cherson üzerinden Apatura ve Phouloi yoluyla, ...'nın kumlu arazisini geçerek yolculuğunu sürdürdü, güney yönünde uzanan Taurice dağlarını aştı. Valentinus ve beraberindekiler bataklıklarla kaplı ovalar boyunca at sürdüler, sazlıkları, fundalıkları ve batakları aştılar ve Akkagas denilen, adını dönemin Utigur kabilesinin lideri Anagai tarafından atanan bölgenin İskitli kadın yöneticisinden alan bölgeyi geçtiler. Kısacası, pek çok ve zorlu yol boyunca seyahat ettikten sonra Türklerin liderlerinden biri olan Turxanthus'un savaş kampına geldiler. Türklerin hükümdarı oradaki toprakları sekiz parçaya bölmüştü. Türklerin büyük hükümdarının adı Arsilas'tı.

Valentinus, seyahat edenlerin karşılaştığı ilk lider olan Turxanthus'un huzuruna çıktığında onu Romalıların Sezarı adına coşkuyla selamladı (çünkü Türklerin liderleriyle görüşmeye geldiğinde Tiberius Sezar unvanına yükseltilmişti). Ayrıca Zemerkos'un ilk elçi olarak geldiğinde İstemi ve İmparator Justinus'un yapmış oldukları anlaşmanın ve dostluğun sağlamlığının yeniden tasdik edilmesi istediğini sundu. O sırada İstemi, Romalıların dostunun kendi dostu, düşmanının da kendi düşmanı olduğunu ve bunun kırılmaz ve bozulmaz olduğunu ilan etmişti. Valentinus konuşmasında, Romalılar Perslerle savaş halinde olduğundan, Tuxanthus'un da aynı zamanda Perslere saldırıya geçmesi gerektiğini söyledi.

Elçi konuşmasını yaptıktan sonra, Turxanthus dedi ki: "Siz on dili olan ve hepsiyle birden yalan söyleyen Romalılar değil misiniz?" (s. 173) Bunları söylerken on parmağını birden ağzına soktu. Sonra devam etti: "Şimdi ağzımda on parmağım var, siz Romalılar pek çok dilinizi kullandınız. Bazen beni hileyle kandırdınız, bazen benim kölelerimi olan Uarkhonitaileri. Kısacası, bütün kabileleri çeşitli sözleriniz ve kalles oyunlarınızla gözlerini boyayıp kandırdınız, başlarına kötülük gelince de onları terk ettiniz ve bütün kazançları kendinize aldınız. Siz elçiler bize baştan ayağa yalana bürünerek geliyorsunuz ve sizi gönderen de aynı şekilde beni oy alıyor. Seni hemen şuracıkta öldürmeliyim. Bir Türk için yalan söylemek uzak ve yabancısıdır. Senin İmparatorun bana ceza bile ödemelidir, çünkü bizim kölemiz olan ama efendilerini terk eden Uarkhonitailerle anlaşma yaparken, bana dostluk lafları ediyordu. Ben emrettiğimde Uarkhonitailer Türklere tabi şekilde bana gelmelidirler. Onlara gönderdiğin kırbacımı görür görmez, yerin en dibine kaçacaklardır. Eğer karşıma çıkarlarsa kılıçla değil, layık oldukları şekilde, karıncalar gibi atımın ayakları altında ezilerek can vereceklerdir. Uarkhonitailerin başına bunların geleceğinden emin olun.

Siz Romalılar, neden benim elçilerimi başka yol olmadığını iddia ederek Kafkaslar üzerinden Bizans'a götürüyorsunuz? Bunu, zor şartlardan çekinip Roma İmparatorluğu'na saldırmaktan beni caydırabilmek için yapıyorsunuz. Ama ben Danapris nehrinin, Danube

ve Hebrus nehirlerinin nereye aktığını ve kölelerimiz olan Uarkhonitailerin nereden Roma topraklarına girdiğini çok iyi biliyorum. Gücünüzü biliyorum. Çünkü en doğudan en batıya kadar tüm dünya benim önümde açık. Alanların ve Unigur kabilesinin ne kadar zavallı olduğunu düşünün. Kendilerinden emin ve kendi güçlerine güvenerek, Türklerin yenilmez kudretiyle yüzleştiler. (s. 175) Fakat bütün umutları suya düştü ve tebamız olup, artık kölelerimiz arasında sayılıyorlar.”

Turxanthus kendisiyle böyle övündü. Çünkü böbürlenmeyi seven küstah bir adamdı. Valentinus onun konuşmasını dinledikten sonra dedi ki: “ Türklerin yüce hükümdarı, eğer ellerinizden gelecek ölüm bütün ölümlerin en zalimi, elimi ve fecisi olmayacak, eğer bu kötü şöhretiniz bütün insanların nezdinde yayılmayacak, daha önce benzeri olmayan bu cinayetiniz görevi elçilik olan adamları öldürdüğünüzün açık kanıtı olmayacak ve eğer söylenmesi bile ürkütücü olan bu eylem daha ürkütücü şekilde gerçekleşmeyecek olsaydı, bugün kılıcınızdan gelecek ölüm için yalvarmam gerekirdi, çünkü İmparatorumun hilekar ve elçilerinin yalancı olduğunun söylendiğini duydum. Size yalvarıyoruz, bize daha ılımlı yaklaşın ve öfkenizi yatıştırın, hiddetli ruhunuzu merhametle yatıştırın ve elçilerin dokunulmazlığı kuralına uyun. Bizler barışın araçları ve mukaddes işlerin vekilleriyiz. Siz babanızın topraklarını ve mülkünü miras olarak aldığınız gibi, onun dostlarını da kabul etmeli ve onları da babanızın mirası olarak görmelisiniz. Babanız İstemi kendi iradesini bizim devletimizin tarafını tutmak yönünde sergiledi ve Perslerin değil Romalıların dostu olmayı tercih etti. Ayrıca babanızın bizimle ilişkileri bugüne kadar zarar görmeden ve ihlal edilmeden sürmüştür ve biz de aynı dostane duygulara sahibiz. Çok iyi biliyorum ki sizin de bizimle ilişkiniz aynı sağlamlıkta olacaktır. Çünkü kendisine yakın olana meylederek ve hakikatten şaşmayarak doğru düşünen bir adam, belirsiz bir kanaat değişikliği nedeniyle adil olmayan bir şekilde davranmaz.”

Valentinus bunları söyledikten sonra, Turxanthus: “Siz Romalılar buraya benim en büyük matem zamanında geldiniz (çünkü babam İstemi yakın zamanda vefat etti), o yüzden bizim ölülerimiz için sürdürdüğümüz geleneklerimize uygun olarak yüzünüzü hançerle kesip kanatmalısınız.” Valentinus ve yanındakiler hemen kendi hançerleriyle yanaklarını kesip kanattılar. Bu matem günlerinden birinde Turxanthus birbirine bağlı dört (s. 177) Hun tutsak getirtti (ölüleri için yaptıkları törenlere kendi dillerinde dogia diyorlar) ve bu biçare adamları babasının atlarıyla birlikte ortaya koyup, o yabancı dilinde, babası İsteminin yanına gidip ona ne kadar büyük bir adam olduğunu söylemelerini emretti. ...

Turxanthus babasının merasim işlerini tamamladıktan sonra Valentinus’la defalarca konuştu ve daha sonra onu ülkenin iç bölgelerindeki Türk liderlerine, özellikle Ektel (Ektel ‘Altın’ anlamına gelmektedir) dağında oturan Tardu adındaki erkek kardeşine gönderdi.

Valentinus Ektel dağına doğru yola çıkmadan önce, Turxanthus çok yakında Bosporus’u kuşatacağına dair ant içti. Bu yüzden, ...başladığına, derhal Bokhan’ı çok büyük bir birlikle Bosporus’u kuşatmak üzere gönderdi. Çünkü Anagai bir başka Türk birliğiyle o alanda önceden kampını kurmuştu.

19, 2

Bosporus şehri alındığında, Roma elçileri Türklere yaklaşmıştı. Buradan anlaşılıyor ki, Türkler Romalılar ile savaşa girmeye teşvik edilmişlerdi. Çünkü, Valentinus dahil onlara gönderilenler Turxanthus tarafından alıkonulmuş, aşağılanmış, alaya alınmış, ayrıca kötü muamele edilmişler, daha sonra gitmelerine izin verilmişti. (s. 179)

25, 1-2 Avarların Sirmium Yolunu Kesmesi (579-80)
25, 2

[Avarların Slavlar üzerine düzenlemeyi planladıkları sefer sürecinde, İmparatora elçi yollayıp Avar ordusunun Danube nehrini geçmesi için gerekli gemileri hazırlamasını isteyip, Kağanın Save nehri üzerinde bir köprü inşa ediyor olduğunu ve ortak düşmanları olan Slavları yenmeyi umduklarını söylediler. İmparator Avarların asıl niyetinin Sirmium şehrine giden yolları kapatarak teslim olmaya zorlamak olduğunu anladı fakat bunu belli etmedi.]³ ... kendisinin de Roma İmparatorluğu'na büyük zarar veren Slavlara karşı sefer düzenlemeye çok istekli olduğunu söyledi. Ancak bunun Avarlar için iyi bir zaman olmadığını, (s.223) çünkü Türklerin Cherson'da ordugah kurduklarını ve eğer Avarlar Danube'yi geçerse bundan hemen haberdar olabileceklerini söyledi. Geri çekilip taarruzlarını ertelemeleri onlar için daha iyi olabilirdi. Kendisi Türklerin niyetlerini ve nereden saldırıyı düşündüklerini kısa sürede öğrenebilir ve bu bilgiyi Kağan'a iletebilirdi. (s. 225)

³İlgili fragmanın uzun olan ilk kısmı, konu bütünlüğünün bozulmaması amacıyla makale yazarı tarafından özetlenmiştir.

EK 2
Gök-Türk Devleti Elçilik Örnekleri (545-623)⁴

Yıl	Gönderen	Kabul Eden	Elçi ⁵
45	Batı Wei Devleti (Wen-ti) Başbakan Yü Wen-t'ai	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	An-nuo-p'an-t'o (Chiu-ch'üan'li bir Soğd)
46	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	Batı Wei Devleti (Wen-ti)	----
46	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	Juan-juan Devleti (A-na-kui)	----
46	Juan-juan Devleti (A-na-kui)	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	----
51	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	Batı Wei Devleti (Wen-ti)	--
51	Gök-Türk Devleti (Bumın Kağan)	Batı Wei Devleti (Ti-ch'in)	----
53	Gök-Türk Devleti (Kara Kağan)	Batı Wei Devleti (Ti-ch'in)	----
54	Kuzey Ch'i Devleti (Wen Hsüan-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	----
54	Batı Wei Devleti (Kung-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	K'u Ti'ch'i

⁴ Gök-Türklerin hem gönderen hem de kabul eden devlet olarak Çin elçiliklerinde başvurduğumuz asli çalışma Taşağıl 2014'tür. Gerek çalışmada orijinal Çin tarih vesikalarından aktardığı detayların çokluğu gerekse ilgili bazı Çin vesikalarının Türkçe metinlerini de (T'ung-Tien, Ts'e-fu Yüan-kui, Tsu-Chih T'ung-Chien) vermiş olması önemlidir ve listenin genel yapısına esas teşkil etmiştir. Listeye alınan örneklerin dışında çok daha fazla sayıda elçilikten bahsedilmiştir ancak bunların bir kısmı benzer görevli elçilikler olduğundan, diğer büyük kısmı da sadece vergi-hediye sunma amaçlı olduğundan örnek listeye dahil edilmemişlerdir. Bizans elçilikleri için temel kaynak olarak ise Blockley 2006 alınmıştır. Bu iki ana çalışmaya ek olarak, ilgili elçilik örneklerine yer verdikleri ölçüde yine çoğunlukla orijinal vesikalardan ve kaynaklardan hazırlanmış Chavannes 2013, Gömeç 2016, Cahun 2013, Mori 1966, Palaz Erdemir 2003, Xingliang ve Hongzhen 2015, Taşağıl 2017 çalışmalarından da faydalanılmıştır. Bu ilgili tarih çalışmalarının büyük bölümünde bazı elçilik örnekleri aynı/benzer şekilde anlatılmıştır. Bu çalışmalarda ilgili elçiliklere muhtelif sayfalarda yer verilmiştir. Yılların kesinliğinden her zaman söz etmek mümkün olamamaktadır. Bu durumda ilgili kaynaklardan ortak kanaati temsil eden yıllar ya da tarih belirtmiş tek kaynağın verdiği yıl dikkate alınmıştır. Gönderen ve kabul devletler yazılırken parantez içinde dönemin kağanının/imparatorunun adı verilmiştir. Eğer o devletten bunlar dışında biri tarafından elçi gönderilmişse veya kabul etmişse, o kişinin adı da kağan/imparatorun yanı sıra parantez dışına yazılmıştır. Elçilik heyetlerinin görev konuları, amaçları ve sonuçlarına makale teknik sınırları nedeniyle tabloda yer vermek mümkün olmamıştır ancak bir kısmı çalışmanın içinde detaylı olarak ele alınmıştır.

⁵ Başvurulan çalışmalarda kimi zaman bir ya da iki elçinin adı zikredilirken, kimi zaman da bu isimlerin yanında heyet olduğu ifade edilmiş, çoğu zamansa elçi ismi verilmemiştir. Listede ilgili kaynaklarda yazdığı şekliyle elçi/elçiler/heyet bilgileri yer almaktadır. Ancak o çağlarda elçi (geçici misyon başkanı) yanı sıra birkaç kişilik, özellikle askerlerden oluşan, heyet olması olağandır.

54	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chi Devleti (Wen Hsüan-ti)	----
55	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Batı Wei Devleti (Kung-ti)	----
55	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Ch'i Devleti (Wen Hsüan-ti)	----
55	5	Batı Wei Devleti	(Kung-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	Yüan Hui
58	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
60	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
61	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
61	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
61	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Ming-ti)	----
63	5	Kuzey Ch'i Devleti (Shao Chao-ti)	(Shao	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	----
63	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	Liang eyaleti askeri valisi Yang Chien ve sol muhafızları generali Wang Ch'ing
64	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	----
64	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	Wang Ch'ing
65	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan)	Dört eyaletin dükleri: Ch'en dükü Ch'un, Hsü dükü Kui, Sheng-wu dükü Tou İ, Nan-yang dükü Yang Chien, ayrıca 6 saraydan 120 kişilik heyet
65	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Ch'i Devleti (Shao Chao-ti)	----
67	5	Gök-Türk Kağan İstemi Yabgu	(Mukan	Sanani Devleti (Kısra Anuşirvan)	Soğdlu Maniakh başkanlığında heyet
67	5	Gök-Türk Kağan İstemi Yabgu	(Mukan	Sanani Devleti (Kısra Anuşirvan)	Soğdlu elçi heyeti
67	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	----
68	5	Gök-Türk Kağan İstemi Yabgu	(Mukan	Bizans İmparatorluğu (Justinos II)	Soğdlu Maniakh başkanlığında heyet
69	5	Bizans İmparatorluğu (Justinos II)	(Justinos II)	Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan) İstemi Yabgu	Zemerkos başkanlığında kalabalık heyet
69	5	Gök-Türk Kağan Devleti	(Mukan	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	----
71	5	Gök-Türk Kağan İstemi Yabgu	(Mukan	Bizans İmparatorluğu (Justinos II)	Tagma Tarkan ve Maniakh'ın oğlu ile heyet
72	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)	Ch'ang-ch'eng dükü Shen ve Wang Ch'ing
72	5	Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)	----
72	5	Kuzey Ch'i Devleti	(Wu-ti)	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)	----

72				Kağan)		
72	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Kuzey Ch'i Devleti		----
73	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Kuzey Ch'i Devleti		----
74	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Kuzey Chou Devleti (Wu-ti)		----
75	5	Kuzey Ch'i Devleti		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Lo Te-lin
71-576	5	Bizans İmparatorluğu (Justinus II/ Tiberius II – Sezar)		Gök-Türk Devleti (Mukan Kağan ya da sonrasında Taspar Kağan'a bağlı Tardu Yabgu)		Anankhast, Eutychius, Valentinus, Herodian, Kilikyalı Paul
76	5	Bizans İmparatorluğu (Tiberius II – Sezar)		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan) Tardu Yabgu		İmparatorluk muhafızı Valentinus başkanlığında heyet
77	5	Kuzey Ch'i Devleti		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Vezir Ho-hsi Yung-an
79	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Kuzey Chou Devleti (Hsüan-ti)		----
80	5	Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Kuzey Chou Devleti (Ching-ti)		----
80	5	Kuzey Chou Devleti (Ching-ti)		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Shen-ch'ing, Ch'ang Sun-sheng (on taneden fazla heyet grubu)
80	5	Kuzey Chou Devleti (Ching-ti)		Gök-Türk Devleti (Taspar Kağan)		Ho Jo-i
81/582	5	Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
81/582	5	Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
81	5	Sui Devleti (Wen-ti)		Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan) Tardu Yabgu		Ta'i-p'u unvanlı Yüan-Hui
81	5	Sui Devleti (Wen-ti)		Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan) Ch'u-lo-hou		----
81	5	Batı Gök-Türk Devleti (Tardu Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Sui Devleti (Wen-ti)		Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Kanat ordusu generali Ch'ang Sun-sheng
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Ch'ang Sun-sheng Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
83	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti) You eyaleti		----
83	5	Batı Gök-Türk Devleti (Tardu Kağan)		kumandanı Li Sui Sui Devleti (Wen-ti)		----
84	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Sui Devleti (Wen-ti)		----
84		Prences Ch'ien-chin				

84	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Hsü P'ing-ho
84	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)	Prenses Ch'ien-chin		---
84	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
84	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		Büyük vezir-Başbakan Yü C'hing-tse ile araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
85	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (A-po Kağan)		Yüan Ch'i
85	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
85	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
86	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		---
87	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		Işbara Kağan'ın oğlu
87	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Işbara Kağan)		---
87	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Baga Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
87	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Baga Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
87	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Baga Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
89	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
91	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
93	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
93	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
93	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng ile Dük Niu Hung (yanlarında dört cariye)
93	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan) T'u-li Kağan	Sui Devleti (Wen-ti)		---
97	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Araba ve süvari generali Ch'ang Sun-sheng
97	5	Sui Devleti (Wen-ti)	T'u-li Kağan		---
97	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)		Niu Hung, Su Wei, Hu-lü Hsiao-ch'ing
98	5	Batı Gök-Türk Devleti (Tardu Kağan)	Bizans İmparatorluğu (Maurice)		---
99	5	Doğu Gök-Türk Devleti (Toulan Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		Yin-T'ou Tegin
99	5	Sui Devleti (Wen-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)		Ch'ang Sun-sheng
00	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)	Sui Devleti (Wen-ti)		---
07	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)	Sui Devleti (Yang-ti)		T'uo-t'e Tegin ve Pi-li-chia Tegin
07	6	Sui Devleti (Yang-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)		Ch'ang Sun-sheng
07	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)	Sui Devleti (Yang-ti)		---

08	6	Sui Devleti (Yang-ti)	Batı Gök-Türk Devleti (Ch'u-lo Kağan)	Ts'ui Chün-su
09	6	Kao-liler	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'i-min Kağan)	---
09	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Sui Devleti (Yang-ti)	---
15	6	Sui Devleti (Yang-ti / P'ei Chü)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	---
15	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan) Hatun I-ch'eng Prenses	Sui Devleti (Yang-ti)	---
15	6	Sui Devleti (Yang-ti)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan) Hatun I-ch'eng Prenses	---
17	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Sui Devleti (Asi Kumandan Liang Shih-tou)	----
17	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Sui Devleti (Asi Kumandan Liu Wu-chou)	----
17	6	T'ang eyaleti (Li Yüan)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Liu Wen-ching
17	6	T'ang eyaleti (Li Yüan)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	---
17	6	T'ang eyaleti (Li Yüan)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Liu Wen-ching
18	6	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Kutlug Tegin ve heyet
18	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (Shih-pi Kağan)	Li Ch'en ve Cheng Yüan-shou (beraberlerinde şarkıcı kadınlar)
19	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'u-lo Kağan)	Cheng Te-t'ing
20	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (Ch'u-lo Kağan)	Cheng Yüan-shou
21	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (İl Kağan)	Li Kui
22	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (İl Kağan)	----
22	6	T'ang Devleti (Kao-tsu)	Doğu Gök-Türk Devleti (İl Kağan)	Cheng Yüan-shou
22	6	Batı Gök-Türk Devleti (T'ung Yabgu Kağan)	T'ang Devleti (Kao-tsu)	---
23	6	Doğu Gök-Türk Devleti (İl Kağan)	T'ang Devleti (Kao-tsu)	---

KAYNAKLAR

- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları Kök Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Blockley, R. C. (2006). *The history of Menander The Guardsman. Introductory essay, text, translation and historiographical notes*. Cambridge: Francis Cairns.
- Bury, J. B. (1897). The Turks in the sixth century. *The English Historical Review*, XII (XLVIII), 417-426.
- Cahun, L. (2013). *Asya tarihine giriş Türkler ve Moğollar* (İ. Kaya, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

- Chavannes, E. (2013). *Çin kaynaklarına göre batı Türkleri* (M. Koç, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Cohen, R. ve Westbrook, R. (Ed.). (2000). *Amarna diplomacy: The beginnings of international relations*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Diehl, C. (2014). *Bizans İmparatorluğunun tarihi* (A. G. Bozkurt, Çev.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idari-askeri unvan ve terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Eberhard, W. (1987). *Çin tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Golden, P. B. (2016). *Türk halkları tarihine giriş* (O. Karatay, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, S. Y. (1996). Kagan ve katun. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 81-90.
- Gömeç, S. Y. (2012). *Türk-Hun tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2014). *Türk kültürünün ana hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2016). *Kök Türk tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası politika: İlkeler, kavramlar, kurumlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Grousset, R. (2014). *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur* (M. R. Uzman, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler* (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gültepe, N. (2002). İlk Türk devletlerinde bürokrasi. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Dizi Ed.), *Türkler: Cilt 2. İlk çağ* (s. 894-906) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gültepe, N. (2009). *Mührün gücü ilk Türk-İslam devletlerinde ve Osmanlılarda bürokrasi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İskit, T. (2015). *Diplomasi: Tarihi, teorisi, kurumları ve uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaşıkçı, O. (2002). Eski Türklerde devlet başkanlığı-hakanlık. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Dizi Ed.), *Türkler: Cilt 2. İlk çağ* (s. 888-893) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde devlet geleneği ve teşkilatı. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Dizi Ed.), *Türkler: Cilt 2. İlk çağ* (s. 823-844) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mori, M. (1966). Ch'i-min Hakan'ın bir Çin İmparatoruna gönderdiği mektubun üslubu üzerine. *Reşid Rahmeti Arat İçin* (s. 363-371) içinde. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Norwich, J. J. (2013). *Bizans I Erken Dönem (Ms 323-802)* (H. Koyukan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ostrogorsky, G. (1991). *Bizans Devleti tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları: Cilt 1*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (2016). *Türklerde devlet anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Palaz Erdemir, H. (2003). *VI. yüzyıl Bizans kaynaklarına göre Göktürk-Bizans ilişkileri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Parker, E. H. (1896). The origin of the Turks. *The English Historical Review*, XI(XLI), 431- 445.
- Rangarajan, L. N. (Ed.). (1987). *Kautilya The Arthashastra*. New Delhi: Penguin Books India.
- Roux, J. P. (2015). *Türklerin tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sinor, D. (2017). *[Kök] Türk İmparatorluğunun kuruluşu ve yıkılışı*. D. Sinor (Ed.), Erken İç Asya Tarihi (s. 383-424) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sinor, D. ve Klyashtorny, S. G. (1996). The Türk Empire. *History of Civilizations of Central Asia: Vol 3. The Crossroads of Civilizations (A.D. 250 to 750)* (s. 321-342) içinde. Paris: UNESCO Publishing.
- Taşagül, A. (2002). Göktürk Kağanlığı Göktürkler. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Dizi Ed.), *Türkler: Cilt 2. İlk çağ* (s. 15-48) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Taşagül, A. (2014). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagül, A. (2017). *Kök Tengri'nin çocukları Avrasya bozkırlarında İslam öncesi Türk tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş: Cilt 1. En eski devirlerden 16. asra kadar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tokan, Ö. (2011). *İslamiyet öncesi Türklerde diplomasi ve Hunlar dönemi diplomatik ilişkiler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi: Cilt 1*. Ankara: Maarif Matbaası.
- Viotti, P. R. ve Kauppi, M. V. (2014). *Uluslararası ilişkiler ve dünya siyaseti* (A. Özbay Erozan, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- White, B. (2001). *Diplomacy*. J. Baylis and S. Smith (Ed.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* (s. 317-330) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Xingliang, He ve Hongzhen, G. (2015). *Çinlilerin gözünden Türklerin tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.